Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સંસ્કારકથાઓ

— ધૂમકેતુ —

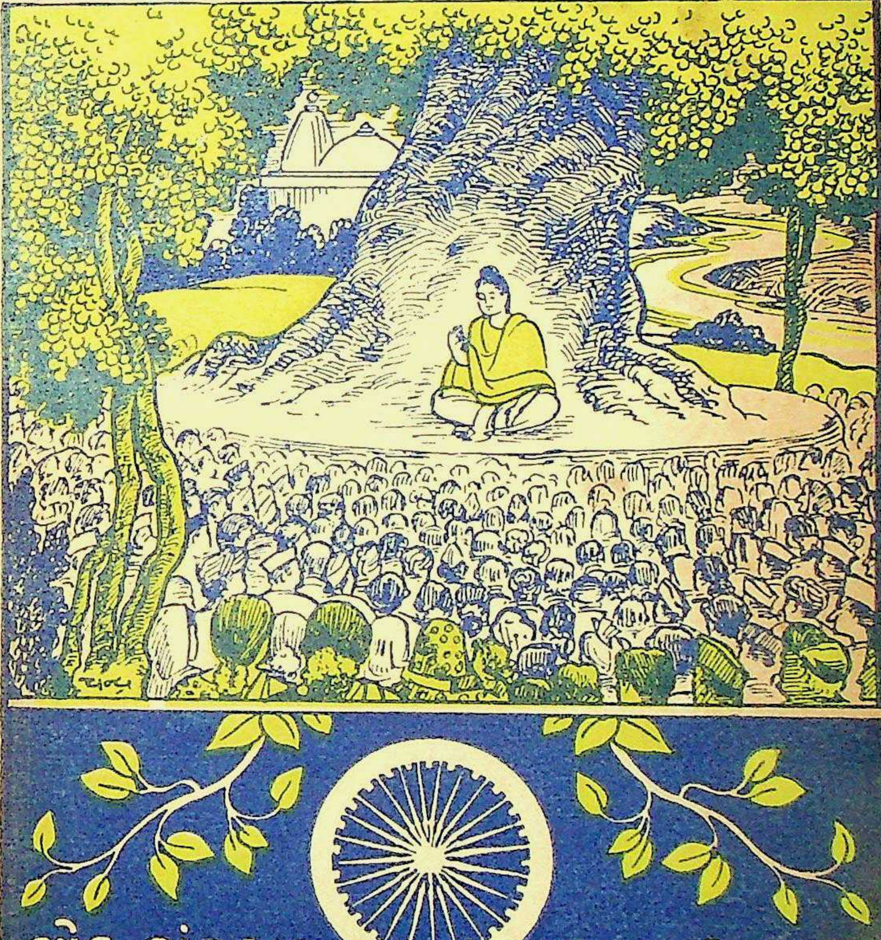

લોક સંસ્કાર

જ્ઞાન પ્રદીપાવલિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ओ३म्
पुस्तक संख्या 68 ग/95
पञ्जिका-संख्या 2886

पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना वर्जित है। कोई सज्जन पन्द्रह दिन से अधिक देर तक पुस्तक अपने पास नहीं रख सकते। अधिक देर तक रखने के लिये पुनः आज्ञा प्राप्त करनी चाहिये।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'ધૂમકેતુ'ની લોકસંસ્કાર દીપાવલિ [૫]

સંસ્કાર કથાઓ

स्टाक प्रमाणीकरण १९८४-१९८५

ધૂમકેતુ

CHECKED 1973
Initial

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ
[illegible] ગાંધી રસ્તે, અમદાવાદ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[ગ્રંથ પ્રકાશનના સર્વહક્ક લેખકને સ્વાધીન.]

કિંમત

૧-૦-૦

પ્રકાશક :

ઈશ્વરલાલ મોહનલાલ દવે,
ભારતી સાહિત્ય સંઘ લી. વતી,
ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ-૧.

મુદ્રક :

જયંતી ઘેલાભાઈ દલાલ
વસંત મુદ્રણાલય, ઘીકાંટા રોડ,
અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લોકસંસ્કાર દીપાવલિ
[અશોકચક્ર પ્રકાશન]

'જ્ઞાનગોષ્ઠિ' પછી 'લોક સંસ્કાર દીપાવલિ'નાં પ્રકાશનો એક પછી એક આવતાં રહે છે, અને તે લોકપ્રિય પણ બન્યાં છે. તેમાં આ પાંચમું પુસ્તક છે.

ખાસ કરીને સામાન્ય જનતાને લક્ષમાં રાખીને આ પુસ્તકો તૈયાર થઈ રહ્યાં છે. ને એ રીતે સો એક પુસ્તકોમાં, આપણો તમામ સંસ્કાર વારસો, ઇતિહાસ, સાહિત્ય, નાગરિક લક્ષણ, રાજશાસનધર્મ, આપણી દુનિયા, અને છેલ્લામાં છેલ્લા પ્રગતિશીલ વિચારો સુધીનું સામાન્ય જ્ઞાન મૂકી દેવાનો વિચાર રાખ્યો છે. એની સિદ્ધિ અસિદ્ધિ ઈશ્વરી સત્તાનો પ્રશ્ન છે. હમણાં તો એ આખી યોજના વિચાર હેઠળ છે. આની પછી 'ભારત ઇતિહાસ કથાઓ' આવશે.

કર્ણાવતી નિવાસ,
૨૩, સૌરાષ્ટ્ર સોસાયટી,
એલીસપૂલ-અમદાવાદ.

ધૂમકેતુ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અનુક્રમ

★

૧	માતા કે પુત્રી ?	૫
૨	શ્રેષ્ઠની મોટાઈ શેમાં ?	૧૨
૩	સૌથી બળવાન, સેવા	૧૬
૪	પ્રેમકલહ	૧૯
૫	સાથે આવનારી વસ્તુ	૧૨
૬	અફળ કે સફળ ?	૨૩
૭	નિરાધારી શાની ?	૨૫
૮	પાવાવાળો	૨૭
૯	જ્ઞાન પ્રદીપ !	૩૧
૧૦	સત્ય જૂનું નહિ !	૩૫
૧૧	ઉદ્યોગ અને પ્રાર્થના	૩૬
૧૨	વ્યવસ્થા	૩૭
૧૩	ધર્મ અને આચાર	૩૮
૧૪	વિદ્યા માટે જીવન !	૪૨
૧૫	જોડિયા દેહ પણ જોડિયા જીવ નહિ !	૪૪
૧૬	કલ્યાણ કરે તે રાજા !	૪૯
૧૭	કીર્તિની ઇચ્છા !	૫૦
૧૮	દુઃખ એ પણ કલ્પના !	૫૨
૧૯	રાજા અશોકનું ધર્મચક્ર !	૫૭
૨૦	હીરાનો વેપાર !	૬૦
૨૧	કવિતા કોની ?	૬૨
૨૨	વિવેક દશમો નિધિ !	૬૩
૨૩	ધનનું રહસ્ય !	૬૯
૨૪	સુખનું મૂળ !	૭૨
૨૫	દેશપ્રેમ એટલે શું ?	૭૬
૨૬	ખોટો શોક !	૮૦

★

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સંસ્કાર કથાઓ

[૧] માતા કે પુત્રી ?

જૂના વખતમાં કોસલ દેશમાં શ્રાવસ્તી નામે એક મહાન નગરી હતી. એ નગરીના મંત્રીશ્વર મૃગધરની કુલવધૂ વિશાખા બહુ જ ડાહી અને પવિત્ર ગણાતી. મોટાના ઘરમાં ગેરવ્યવસ્થાનો અને સાચીખોટી વાતોનો તો રાફડો જ હોય! પણ વિશાખાએ એમાંથી પોતાનો માર્ગ શોધી કાઢયો હતો. ને સૌનાં મન મેળવી લીધાં હતાં. નિત્ય જીવનના નાના નાના કામનો એવો ચતુરાઇભર્યો ઉકેલ એ બતાવતી કે સાંભળનાર એ સાંભળીને છક્ક થઈ જાય! સાંભળનારને લાગે કે અરે! આ તો તદ્દન સહેલું! આપણને આ કેમ સૂજ્યું નહિ હોય? વિશાખા પાસે એવી હૈયાઉકલતની વાતનો જાણે કે ભંડાર જ ભર્યો રહેતો. અને તેથી જેમ એ પ્રસંગને સમજીને જાળવી લેતી, તેમ માણસને પણ સમજીને સાચવી શકતી! એટલે એ શાંતિની દેવી ગણાતી!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એક દિવસની વાત છે. વહાણમાં ચડાવવા માટે કેટલાક માણસો ઘોડાં લઈને આવ્યાં. ઘોડાં તો એક પછી એક વહાણમાં ચડાવી દીધાં. પણ એક ઘોડી કેમે કરી વહાણ ઉપર આવે નહિ! માણસો જેમ જેમ એને વહાણ ઉપર લાવવાની મહેનત કરે, તેમ તેમ એ પાછી જમીન તરફ જવાનું કરે! વિશાખા એ વખતે વહાણમાં મુસાફરી કરવા નીકળેલી. એણે આ જોયું. તરત એણે પેલા માણસોને કહ્યું: 'ભાઈઓ! તમે ઘોડીને પહેલી લાવવાનું કરો છો, તેને બદલે એના વછેરાને વહાણ ઉપર પહેલાં લાવો! ઘોડી તો પછી એની મેળે દોડી આવશે!'

આટલી નાનકડી ને સહજ સમજાય તેવી વાત પોતે ઉતાવળમાં ને ઘોંઘાટમાં ભૂલી ગયા હતા એ યાદ આવતાં, પેલા માણસો શરમીંદા બની ગયા. પણ જીવનમાં એવું જ બને છે નાં? વાત નાનકડી હોય ને આપણને સાંભરે જ નહિ!

એક વખત એવું બન્યું કે શ્રાવસ્તી નગરીમાં એક અદ્દભુત સોદાગર આવ્યો. તેની પાસે બે ઘોડી હતી. રૂપે, રંગે, રૂંવાટીએ, આંખે, ચહેરે, મોરે,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કેશવાળીએ, અને રોમેરોમે બન્ને એવી એકરૂપ કે જોનારો ભલેને જોઈને થાકે, એમાંથી કોણ મા ને કોણ દીકરી કોઈ કહી શકે જ નહિ ને !

સોદાગરે તો આવીને રાજસભામાં પ્રશ્ન મૂકયો: 'મહારાજ ! તમારે ત્યાં અશ્વવિદ્યાના જાણકાર હોય તેની પાસે મારું આટલું કામ કરાવી ન દો ? આ બેમાંથી કોણ મા ને કોણ દીકરી એટલું શોધી આપાવો !'

કોસલ દેશનો રાજા પ્રસેનજીત વિચારમાં પડી ગયો. જો ના પાડે છે તો આબરૂ જાય છે. જો હા પાડે છે તો બન્ને ઘોડી એવી તો એકરૂપ છે કે એમાં મોટા મોટા નિષ્ણાતોનો પણ ગજ વાગે તેમ નથી !

રાજા પ્રસેનજીતે મંત્રીશ્વર મૃગધરને યાદ કર્યા. મંત્રીશ્વરે મુદત માગી. ચિંતા ભર્યા એ ઘેર આવ્યા.

હવે ઘરનો કારભાર વિશાખા કરે. તેણે મંત્રીને ભોજન કરતા જોયા ને વિચાર કર્યો કે, કહો ન કહો, પણ સસરાજીનું મન આજે કોઈક અટપટા પ્રશ્નમાં ગુંચવાયું લાગે છે !

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભોજન થઈ રહ્યા પછી વિશાખાએ મંત્રીશ્વરને પૂછ્યું: 'એવું શું છે સસરાજી! કે આજ શાકમાં મીઠું છે કે નથી એ પણ તમે કળી શકયા નહિ! આજ સભામાં કાંઈ બન્યું છે?'

મંત્રીશ્વરને પોતાની ડાહી કુલવધૂનો પરિચય તો હતો જ, એટલે રાજસભામાં બની હતી તે વાત એને કહી.

વિશાખાએ જવાબ દીધો: 'એનો ઉકેલ તો સહેલો છે સસરાજી! બન્ને મા દીકરીને, બરોબર અરધોઅરધ ઘાસ નીરો! દીકરી હશે એ દીકરી જ રહેશે. એ પોતાનો ભાગ ઉતાવળે ઉતાવળે પૂરો કરી નાખશે. ને પછી માના ભાગમાં મોં નાખશે. મા એ જોઈને મોં ઉંચું કરી લેશે! ને દીકરીને ખાવા દેશે! મા અને દીકરીની આ પરીક્ષા. એમાં શું?'

પોતાની કુલવધૂની આવી હૈયાઉકેલતથી મંત્રીશ્વર પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ ગયો. તેણે કહ્યું: 'વિશાખા! દીકરી! જેવી રીતે મુસાફરી કરતાં કરતાં કયાંક શીળી છાયા આવે ને માણસનું મન શાંત શાંત થઈ જાય, એવી રીતે તેં અમારે આંગણે શીળી છાયા ફેલાવી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

છે. ને સૌનાં મન શાંતિ અનુભવે છે! તેં આવીને નોકર ચાકર, દેરાણી જેઠાણી, કુટુંબ કબીલો, તમામને પ્રેમથી જીતી લીધાં છે. પણ મારે તારી સામે એક ફરિયાદ કરવાની રહી છે!'

'શી ફરિયાદ તમારે કરવાની છે સસરાજી?' દિલ જીતી લે એવું મધુરું હસતાં હસતાં વિશાખા બોલી.

'મારે ફરિયાદ આ કરવાની છે વિશાખા! કે જ્યારે તું તારે ઘેરથી આંહીં આવવા નીકળી, ત્યારે તારી માએ તને જે શિખામણ આપી હતી, એ મેં સાંભળી હતી. તેં એની એક પણ શિખામણ પાળી નથી. મારી એ ફરિયાદ છે!'

'અરે! એમ કેમ બોલો છો? મેં તો મારી માનો અક્ષરે અક્ષર પાળી બતાવ્યો છે. મારી માએ કહ્યું હતું કે 'સૂરજ ચંદ્રને માનતી રહેજે!' હવે એ સૂરજ ચંદ્ર આકાશના ન હોય! એ તો આ ઘરના વડીલની વાત હોય! બોલો એ મેં માની છે કે નથી માની?'

'એ તો તેં માની છે!'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'વળી મારી માએ કહ્યું હતું કે 'અગ્નિને સંભાળતી રહેજે!' એ અગ્નિ કોણ? તમારા જ પુત્ર, સસરાજી! એને સંભાળ્યા હોય તો ઘરસંસાર સુખેથી ચાલે! વળી મારી માએ કહ્યું હતું કે દીકરી! 'અરીસો હમેશાં સાફ રાખજે. તારી જાત એમાં જોવાશે!' એ અરીસો કયો? ઘર પોતે. વાળી ચોળી, સ્વચ્છતાથી, વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવ્યું હોય તો આવનાર આપણી જાતપરીક્ષા એમાંથી કરે! બોલો મારી માનો આ બોલ પણ મેં નથી પાળ્યો?'

મંત્રીશ્વર તો વિશાખાની બુદ્ધિ જોઈને છક્ક થઈ ગયો. એને તો એ શિખામણ સાંભળતી વખતે એમ લાગ્યું હતું કે વિશાખાને એની માએ શિખામણ તો આપી છે, પણ એ કાંઈ બહુ લાભકારક જણાતી નથી. માટે કોઈક વખત એ શિખામણ એના મનમાંથી કાઢી નખાવવા બે બોલ કહીશું! પણ ત્યાં તો મા દીકરી જે રીતે એ શીખામણ સમજી રહ્યાં હતાં, એ વસ્તુ નવી નવાઈની નીકળી પડી! ચંપાનગરીમાં સ્ત્રીની જાત આવો સંસ્કાર પરિચય પામી રહી છે એ જાણીને એનું મન પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ ગયું!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એટલામાં વિશાખાએ કહ્યું: 'મારી માએ કહ્યું હતું કે 'તું લેતી રહેજે, પણ કોઈને કાંઇ દેતી નહિ'!

'એનું તેં શું કર્યું દીકરી? તેં તો આંહીં બહુ ઉદારતા રાખીને સૌને આપવામાં જ આનંદ લીધો છે. કોઈ પાસેથી કાંઈ લીધું તો છે નહિ!'

'કેમ સસરાજી! તમે જોયું નહિ? મેં કોઈને સામો શબ્દ દીધો છે? સૌના સાચા ખોટા, સારા નરસા શબ્દો લઈ લીધા છે! કોઈને શબ્દ દીધા નથી! એ શીખ પણ મેં પાળી!'

'વિશાખા! દીકરી! તને તે અમે શું કહીએ? તને સંસ્કાર જ એવા મળ્યા છે કે તેં સંસારમાં સૌને શીળી છાંયાનો અનુભવ કરાવ્યો!'

તે દિવસે સંધ્યાટાણે મૃગધર મંત્રીશ્વર મનમાં વિચાર કરી રહ્યો હતો: 'વિશાખાને તે હું શું કહું? શું કહીને બોલાવું? દીકરી કે માતા? આનો પ્રેમ માતા જેવો છે: તો સેવા દીકરી જેવી છે!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૨] શ્રેષ્ઠની મોટાઈ શેમાં ?

એક વખત એવું બન્યું કે વારાણસી પ્રદેશમાં માગ્યો મે વરસવા માંડયો. લોકોના કોઠાર ધન-ધાન્યથી ઉભરાવા માંડયા. સૌ સુખી જણાવા લાગ્યા. એવામાં કર્ણોપકર્ણ વાત ચાલી કે પાસેના જંગલમાં એક ઋષિ રહે છે. એ મહા તપસ્વી છે અને જન કલ્યાણ માટે તપશ્ચર્યા કરે છે.

હવે રાજા બ્રહ્મદત્તની વારાણસી નગરીમાં લોક સુખાકારી વિષે જુદી જુદી વાત ચાલતી હતી.

રાજાની માન્યતા એમ હતી કે હું ન્યાયથી વર્તું છું માટે આ પ્રમાણે માગ્યા મે વરસે છે.

રાજાના કુમારો, સ્ત્રીઓ, પ્રધાનો ને કર્મ-ચારીઓ એમ માનતા હતા કે, અમારે લીધે આ પ્રમાણે લોકસુખાકારીનો પવન વહી રહ્યો છે !

તો વળી નાગરિકો માનતા કે આ બન્નેમાંથી કોઈને લીધે નહિ. પણ પ્રજાના સદ્‌ગુણને લીધે જ, આ સ્થિતિ આવી હતી !

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ મતભેદ તીવ્ર બને તે રાજા બ્રહ્મદત્તને ગમ્યું નહિ. એટલે એ મતભેદની વાત રજૂ કરવા માટે એક દિવસ એ પેલા ઋષિ પાસે ગયો.

જઈને તેને પ્રણામ કર્યા. અને પછી પોતે શા માટે આવ્યો છે એ કહ્યું.

ઋષિએ શાંતિથી જવાબ વાળ્યો: 'જુઓ, નરેશ! તમે વાત કરી તે પ્રમાણે દરેક પક્ષ પોતાને બીજાના કરતાં વધારે લાયક માને છે. એનો તો કાંઈ ઉપાય નથી, પણ કુદરત આ પ્રમાણે અનુકૂળ બનીને, તમારે ત્યાં માગ્યા મે વરસાવી રહી છે, એમાં નથી તમારી શક્તિ કામ કરતી, કે નથી તમારા રાજ કર્મચારીઓની શક્તિ કામ આપતી, કે નથી પ્રજાની શક્તિથી એમ બનતું. એમાં તો મહારાજ! તમારા પ્રદેશમાં ચાર એવી જીવન્ત વ્યક્તિઓ રહે છે કે જેમના પ્રતાપે આ વસ્તુ જન્મ પામી છે!'

રાજાએ કહ્યું: 'તો તો મારે એમનાં દર્શન કરવાં જોઈએ! એ ક્યાં રહે છે તે મને કહો!'

ઋષિએ જવાબ વાળ્યો: 'મહારાજ! આપણને કોઈ મહાન વિભૂતિનાં દર્શનની અભિલાષા થાય

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ત્યારે એ અભિલાષા ખોટી નથી, પણ એમનાં સાચાં દર્શન કરવાની રીત જુદી છે!'

'એ રીત શું છે પ્રભુ!' રાજાએ પૂછયું.

'એમના સદ્ગુણો વિષે જાણવું અને એ સદ્ગુણોનું યથાશક્તિ પાલન કરવું એ ખરું દર્શન છે. પેલું દર્શન, એ બે હાથ જોડીને નમવાનો માત્ર આચાર બની રહે છે. અને ઘણુંખરું એ કાંઈ ફળ આપતું નથી. માટે તમે એમનાં દર્શન કરવા કરતાં એમના સદ્ગુણો વિષે જાણો એ વધારે જરૂરી છે.'

રાજાએ પૂછયું: 'તો પછી કયા સદગુણોથી તે મહાન બન્યા છે એ મને કહો.'

'માત્ર પાંચ જ વસ્તુ જો તમે જીવનમાં કરી શકો તો એ મહાત્માઓનાં દર્શન તમને આપોઆપ થઈ જાશે. એ પાંચ વસ્તુ આ. અસ્તેય—કોઈનું કાંઈ પણ ચોરવું નહિ. અહિંસા—કોઈને કોઈ પણ હેતુ માટે હણવું નહિ. અસત્ય—એનાથી દૂર રહેવું. અસંયમ ખોટા વિલાસમાં પડવું નહિ. અને અમદ્ય—મદ્યની પડખે જવું નહિ.'

રાજા બ્રહ્મદત્ત એ સાંભળીને પોતાના નગરમાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગયો. સૌ એને પૂછવા માંડ્યા: 'કાં? તમને પછી શું કહ્યું ઋષિએ? કોની શક્તિથી આપણે આંગણે આ સમૃદ્ધિ છલકાઈ રહી છે?'

રાજાએ ટૂંકો જ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો: 'તે હવે તમને ખબર પડશે!'

'પણ ઋષિએ શું કહ્યું?'

'એ જ. ઘેર જાઓ ને રાહ જુઓ. જવાબ આવશે.'

કોઈને આ જવાબથી સંતોષ તો ન થયો, પણ બીજે દિવસે એમણે એક વસ્તુ જોઈ. રાજા બ્રહ્મદત્તે મદ્યમાંસ ત્યાગી દીધાં હતાં. કોઈ સેનાપતિ, પડખેનું નબળું રાજ જીતવાની વાત કરતો, ત્યારે એ માથું ધૂણાવીને બોલતો: 'એ લડાઈ નથી, ચોરી છે. ચોરી આપણે કરવી નથી!'

પણ એના જીવનમાર્ગનું પરિવર્તન બહુ બળવાન નીકળ્યું. એનું જોઈને સૌ રાજકર્મચારીઓ પણ એમ જ રહેવા માંડ્યા. એટલે તો પ્રજામાં પણ આ હવા ફેલાવા માંડી. એમાંથી આડોશપાડોશના રાજ્યોને આ વાતનો રસ લાગ્યો. અને શાંતિના

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચાહક થવા માંડયા.

પેલા ઋષિએ કહ્યું હતું કે પેલા મહાત્માઓનાં દર્શન તમને આપોઆપ થઈ જશે. એ વસ્તુ પણ એક દિવસ બની ગઈ.

રાજા બ્રહ્મદત્તના મનમાં એક વચાર આવ્યો: આવ્યો શું સ્ફુર્યો: એ વિચાર આ પ્રમાણે હતો: 'નર એ જ નરોત્તમ છે ને નરાધમ પણ છે! જો એ એક એક સદ્‌ગુણ પોતાનો કરતો જાય તો એ સદ્‌ગુણ જ એનો દર્શનયોગ્ય મહાત્મા. બીજો કોઈ મહાત્મા છે નહિ!' પણ ઋષિએ કહ્યું હતું કે ચાર-પાંચ જીવન્ત મહાત્માઓના પ્રતાપથી આ બન્યું છે, એનો અર્થ પણ આ જ લાગે છે. વ્યક્તિએ આત્મસાત કરેલા સદ્‌ગુણ—એ જ મહાત્મા!

[૩] સૌથી બળવાન, સેવા.

ભગવાન શંકરાચાર્ય પાસે એક વિદ્યાર્થી હતો. એનું નામ ગિરિ. એ જરા મંદ બુદ્ધિનો હતો. બીજા જે વાત ઝપાટાબંધ પકડી લે એને એ સમજતાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વાર લાગે. બીજા શિષ્યોને લાગે કે, ગુરુ આને જેમ તેમ નિભાવે છે. બાકી એનામાં છે નહિ કાંઈ. પણ એક દિવસ એમની એ સમજણ ખોટી પડી ગઈ.

ગિરિ નદીએ ગયો હતો. ભગવાનનું વસ્ત્ર ધોવા. એના જેવો સેવાભાવી શિષ્ય બીજો કોઈ નહિ. ગુરુની સેવા એ પ્રેમથી કર્યે રાખે. એના આવવાની સૌ રાહ જોઈ રહ્યા હતા. એવામાં અધ્યયનનો સમય થયો. તેજસ્વી શિષ્ય સમુદાય હાજર થઇ ગયો.

ગુરુએ કહ્યું: 'આપણે થોડીવાર થોભો. ગિરિ હમણાં આવશે!'

'પણ એ આવે ન આવે બધું સરખું છે ગુરુદેવ! એ મંદબુદ્ધિ ભણીને ય શું શીખવાનો હતો?' એકે કહ્યું.

'એમ કંઈ હોય? એનું મન તો દુભાય?'

'પણ એ મંદબુદ્ધિવાળો છે. કાંઈ સમજતો તો છે નહિ. એની રાહ શું કરવા જોવી? આપણે શરૂ કરીએ ત્યાં એ આવી જશે?' પદ્મપાદે કાંઈક અભિમાનથી કહ્યું: 'અને ગુરુદેવ! એને કોઈ દિ શી રીતે આવડવાનું છે? એનામાં બુદ્ધિ તો છે નહિ!'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'પદ્મપાદ ! ડુંગર ઉપર ચડનારો ગમે તે રસ્તે ચડે. છેવટે એ ડુંગરે પહોંચવાનો !'

'પણ આ ગિરિનો તો કોઈ રસ્તો જ ક્યાં છે?'

'એની પાસે પણ છે ભાઈ! ભક્તિનું મોટું ભાથું એની પાસે પણ છે ! એનો એ રસ્તો !'

પણ પદ્મપાદ જેવા તીવ્ર બુદ્ધિશાળીઓને આ વાતમાં કાંઈ બહુ વિશ્વાસ ન બેઠો. ભગવાન શંકર એ કળી ગયા. એ પણ પદ્મપાદ સામે જોઈ રહ્યા.

એટલામાં દૂરથી ગિરિને આવતો સૌએ જોયો, ને એની કઢંગી હાલત જોઈને જ સૌ શિષ્યો હસી પડયાઃ 'આ આવ્યો ગુરુદેવ! લ્યો! ચાલ્યો આવે છે ઊંટની ચાલે !'

પણ ગિરિ પાસે આવતાં, સૌના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. શુદ્ધ તોટકવૃત્તમાં ગીર્વાણ ભાષાની મધુર પદાવલિ એ બોલતો આવે !

'અરે!' શિષ્યો એક બીજા સામે જોવા મંડયા. 'આ ગિરિ તો માંડ ગમ્-ગચ્છ કરતો, તે આવું શુદ્ધ શી રીતે બોલી રહ્યો છે ?'

પણ ત્યાં તો ગિરિ પાસે આવ્યો. ભગવાન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શંકરાચાર્યે જ એને પ્રેમથી બોલાવ્યો: 'તોટકાચાર્ય! આંહીં બેસો હવે. તમારી જ રાહ જોવાય છે!'

ત્યારથી પછી ગિરિ, તોટકાચાર્ય એ નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

પણ તે દિવસે તમામના અંતરમાંથી જ્ઞાનનો ગર્વ હતો તે ગળી ગયો. ભગવાને, એક ને એક, તો બીજાને બીજું, ભાથું આપ્યું જ છે. પોતાનું ભાથું સાચી રીતે સાચવનારો માર્ગદર્શન મેળવે ને મેળવે. તોટકાચાર્ય આનું ઉદાહરણ!

[૪] પ્રેમકલહ

એક વખત રાજાની અને પ્રજાની વચ્ચે ખેંચતાણ થઈ. પણ આ ખેંચતાણ મતભેદની નહિ, પ્રેમની હતી. ગુજરાતમાં રાજા ભીમ બાણાવળી થઈ ગયો છે. એ ભીમ બાણાવળીના વખતમાં જ સોમનાથના પ્રસિદ્ધ મંદિર ઉપર હુમલો થયો હતો! એ વખતે ભીમદેવે બહુ બહાદુરીથી યુદ્ધ કર્યું હતું. પણ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ વાત તો એના કારભારને લગતી છે.

દેશમાં દુકાળ પડયો હતો ને ખેડૂતો હેરાન હેરાન હતા! પણ સરકારના કે રાજાના અમલદારોને કાંઈ દયા હોય? મારીઝૂડીને એ તો માંડયા મહેસુલ ઉઘરાવવા!

ન ભરે એને કરે રાજધાની ભેગા! એમ ને એમ રાજમહેલને દરવાજે તો ખેડૂતોનું જુથ જામ્યું.

એટલામાં ત્યાંથી મોટો રાજકુમાર મૂલરાજ ઘોડા ઉપર ફરવા નીકળ્યો. ખેડૂતો અંદર અંદર પોતાનાં દુઃખ રડે. એ સાંભળી ગયો. ઘોડો રાખ્યો ઊભો. વાત જાણીને એનું મન પીગળી ગયું! અનાજ ઉત્પન્ન કરનાર ઉપર આવો જુલમ?

તે દિવસે ઘોડેસવારીની પરીક્ષા થાય. એમાં રાજકુમારે તો પોતાની ઘોડેસવારીની કુશળતાથી બધાનાં મન જીતી લીધાં. ખુદ રાજા ભીમદેવ પણ ખુશખુશ થઈ ગયો: 'માગ! માગ!' એનાથી બોલાઈ ગયું: 'તને ગમે તે માગ!' રાજકુંવરના મનમાં તો પેલા ખેડૂતોનાં દુઃખ બેઠાં હતાં, તેણે તરત કહ્યું: 'મારે બીજું તો કાંઈ જોઈતું નથી મહારાજ! પણ જે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

૬૪ ગા/૧૫ ૨૨૬૮૬
Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખેડૂતોને આંહીં આણ્યા છે તે તમામને મુક્ત કરો ને રાજભાગ આ વરસે સાવ જતો કરો !'

રાજાએ વચન પ્રમાણે રાજભાગ જતો કર્યો ને ખેડૂતો ખુશ થતા ઘેર ગયા.

પણ આ તો ધરતીનાં બાળક! પ્રેમ જરાક દેખે કે ગાંડા ગાંડા! હવે બીજે વરસે પાક એવો થયો કે ખેતરમાં અનાજ સમાય નહિ! ખેડૂતોએ તો એક વરસને બદલે બન્ને વરસનું અનાજ રાજ-ભાગનું આપવા માંડયું! હવે પ્રેમની ખેંચતાણ થઈ!

રાજા પાછલા વરસનો રાજભાગ લેવાની ના પાડે છે ને ખેડૂતો કહે છે અમે આપ્યા વિના જવાના નથી! અમે પણ જમીનનાં બાળક છીએ. કાંઈ ભિખારી છીએ કે મફતનું અનાજ ઘરમાં રાખીશું? તમે તમારી ફરજ બજાવી. અમારે અમારી બજાવવાની છે. એટલે રાજભાગ લેવો જ પડે!

હવે આ પ્રેમકલહનો નિકાલ કોણ લાવે? છેવટે એમ ઠર્યું કે રાજકુમાર મૂલરાજ મરણ પામ્યો છે, તેના કલ્યાણ માટે એક મંદિર બંધાય. તેમાં આ રાજભાગ વપરાય!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૫] સાથે આવનારી વસ્તુ

ગુરુ નાનકદેવ ફરતા ફરતા બગદાદ પહોંચ્યા. એમની પાસે તો અમૃતવાણીનો ધોધ હતો. જે એને સાંભળે એ વિચાર કરતો થઈ જાય. ગુરુદેવ તો મત મતાંતર ને ધર્મ ધર્મના કજીયા મટાડવા નીકળેલા !

બગદાદનો ખલીફા બીજી રીતે તો ઠીક, પણ પૈસા બહુ ભેગા કરે. ગુરુદેવે એ સાંભળેલું.

ગુરુની ખ્યાતિ તો બહુ હતી. એટલે ખલીફા પણ એને મળવા આવ્યો. ગુરુદેવે આ પ્રસંગને માટે જ પાંચસો કાંકરા ભેગા કરી રાખેલા. ખલીફા આવ્યા એટલે વાતોચીતો થઈ. રજા લઈને એ જતા હતા ત્યાં ગુરુદેવે કહ્યું: 'તમારે મારું એક કામ કરવાનું છે!'

ખલીફાએ આતુરતાથી કહ્યું: 'શું ?'

'બીજું કાંઈ નહિ, એક મારી થાપણ તમે સાચવો. કયામતને દિવસે તમે આવો ત્યારે એ મને પાછી આપજો ! હું તમારી રાહ જોતો બેઠો હઈશ !

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લ્યો...આ' એમ કહીને ગુરુએ પાંચસો કાંકરા દેખાડ્યા !

'અરે ! અરે ! પણ હું એ લાવું શી રીતે? ખલીફાએ ઉતાવળે કહ્યું.

ગુરુ હસી પડ્યા: 'અરે ! બાદશાહ સલામત ! આટલી મહેલાતો હીરા, માણેક, મોતી, અશરફી, ભેગી કરી છે તે બધું લેતા આવશો, ને આટલી મારી થાપણ ભારે પડી જાશે? આમાં કાંઈ ભાર તો છે નહિ !'

ખલીફાની આંખ ઉઘડી ગઈ. ગુરુનો વાણીમર્મ ફળી ગયો. વાત તો ગુરુની સાચી હતી. કોઈ ચીજ માણસ સાથે લઈ જઈ શકતો નથી–પછી એને એ ગમે તેટલી પ્યારી હોય !

તે જ દિવસે ખલીફાના દ્રવ્યનો ભંડાર ઉઘડી ગયો. અને એમાંથી ગરીબોને ખેરાત થવા માંડી.

[૬] અફળ કે સફળ ?

તુલસીદાસજી પાસે બીરબલની વાત થઈ રહી હતી, કોઈકે કહ્યું: 'બાદશાહ અકબરના એના ઉપર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચારે હાથ હતા. બુદ્ધિ તો બીરબલની જ !'

પ્રસંગ, જહાંગીર બાદશાહ એમને મળવા આવ્યો, એ હતો. ને અનેક દરબારીઓ બીરબલને સંભારીને એની પ્રશંસા કરી રહ્યા હતા.

તુલસીદાસજીએ મૂંગા મૂંગા સાંભળ્યા કર્યું: 'બાદશાહ સલામત ! સમ્રાટ્‌ની કવિ બીરબલે બહુ સેવા કરી કાં ?'

'અરે ! એ તો એનો જમણો હાથ થઈ ગયા !'

'પણ સમ્રાટ્‌ની સેવા કરતાં, એણે કોઈ દિવસ સમ્રાટ્‌ના સમ્રાટ્‌ને સંભાર્યા ખરા ?'

બધા ચૂપ જ થઈ ગયા. જો ના પાડે છે તો બીરબલની લઘુતા કરવા જેવું થાય છે. હા પાડે છે તો ખોટું ઠરે છે.

સૌને મૂંગા જોઈને તુલસીદાસજી બોલ્યા: 'એટલો બધો બુદ્ધિવિલાસ કેવળ એમણે સમ્રાટ્‌ને રીજવવામાં વાપરી કાઢયો—એ તો જનમ અફળ ગયો એવું મને લાગે છે ! મારી તો આ સમજણ છે !'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૭] નિરાધારી શાની ?

'જયજય શ્રી રઘુવીર' સમર્થ સ્વામી રામદાસનો એ ભિક્ષામંત્ર એમણે પોતાના વતન જાંબમાં પોતાને જ ઘરઆંગણે નાખ્યો.

જેમ ભગવાન બુદ્ધ પોતાના ગામમાં ભિક્ષાપાત્ર લઈને ગયા હતા, જેમ ભગવાન શંકર પોતાની માતા પાસે આવ્યા હતા, તેમ આજ શ્રી સમર્થ પોતાને ઘર આંગણે આવી ભિક્ષામંત્ર બોલતા ઊભા રહ્યા !

ઘરને આંગણે માતા રાણુબાઈ બેઠાં છે. પણ એમને તો એમનો નાનકડો પુત્ર નારાયણ સંન્યાસી થઈ ગયો છે એ વાત સાંભરે છે. નારાયણની પાછળ રોઇ રોઈને આંખ ખોઈ બેઠાં, આંધળાં થઈ ગયાં, પણ નારાયણ પાછો ન ફર્યો તે ન ફર્યો.

એ નારાયણ અત્યારે આવીને ઊભો છે એ તો માતા ક્યાંથી જાણે ? જોઈ તો શકતાં નથી !

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

એટલે એમણે તો વૈરાગી મહારાજને ભિક્ષા

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આપવાનું કહ્યું.

ત્યા શ્રી સમર્થ રામદાસ બોલ્યા: ‘આ સંન્યાસી ભિક્ષા લઈને જતો રહે તેવો નથી માડી !’

આંખનું અજવાળું જાણે અંધારામાં ઉગ્યું હોય તેમ માતા, નારાયણનો અવાજ પારખી ગયાં ! ‘અરે આ તો નારાયણ ! કોણ નારાયણ છે ?’

ત્યાં તો શ્રી સમર્થ રામદાસ માતાના ચરણમાં પડયા !

આવા આ મહાનપુરુષે મહારાષ્ટ્ર ધર્મ ગાઈને દેશને જાગ્રત કર્યો હતો. જ્યારે તે મરણ શય્યા ઉપર પડયા ત્યારે કેટલાક શિષ્યોને અંતરમાં દુઃખ થવા માંડયું: અરેરે, હવે અમે કોની સાથે બોલશું ? વાતચીત કરીને સમાધાન કયાંથી મેળવશું ?’

તે વખતે શ્રી સમર્થ બોલી ઉઠયા: ‘આ તે કેવી વાત છે ? હું તો તમારી સાથે નિત્ય વાત કરવા આંહીં જ રહ્યો છું ‘ દાસબોધ ’ સાથે બોલજો. ‘ દાસબોધ ’ મારો જવાબ આપશે !’

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૮] પાવાવાળો

પોલ નામે એક જુવાન પાવાવાળો હતો. એ રહેવાશી પોલાંડ દેશનો. પાવો એવો વગાડે કે ધરતી જવાબ આપે. ડુંગરા ડોલે. ઝરણાં શાંત થઇ જાય. માણસનું હૃદય હાથ ન રહે. એની પાસે એવી જાદુ ભરી કરામત. એ કહેવાય જ 'પાવાવાળો પોલ!' પાવાવાળા પોલને દેશ આખો ઓળખે. એનું નામ સાંભળતાં જ બધા ગીત ઘેલા બને!

હવે એ વખતે એવું બન્યું કે બે દેશ વચ્ચે લડાઈ ચાલે. રશિયા અને પોલાંડ લડે. પાડે પાડા લડે એમ આ બે દેશના સત્તાધીશો લડે ને વચ્ચે ઘાણ નીકળે સામાન્ય માણસોનો!

રશિયાવાળાને એમ હતું કે જો વૉર્સો નગરીનો કિલ્લો પડે તો પોલાંડ હારે. પણ કિલ્લા કોઈ દેશના એમ પડે ખરા? દાંત ખાટા કરી નાખે એવા જુવાનો ત્યાં બેઠા રાતદિની ચોકી ભરતા હોય નાં?

એટલે પોલાંડની રાજધાની વૉર્સો પડે ને રશિયા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જીતે એ વાતમાં તો માલ નહિ! રાજધાની કોઈ પડવા દે?

એક બીજી યુક્તિ રશિયાના સેનાપતિએ શોધી. જો આ પોલ પાવાવાળાને હાથ કર્યો હોય અને કેદમાં રાખ્યો હોય ને પછી અરધી રાતે ગુપચુપ વૉર્સોના દરવાજા પાસે પહોંચી ગયા હોઈએ, તો વૉર્સો હાથ લાગે! પોલને ભેગો રાખ્યો હોય, અને તેની પાસે પોલાંડની પોલીશ ભાષામાં જ આનંદનું એક ગીત પાવામાં ગવરાવીએ! નગરજનો જાણે કે પોલ આવ્યો છે. ગીતઘેલી પ્રજા દરવાજો ઉઘાડે, પોલને જોવા! પણ ત્યાં તો, આપણે ધસારો જ કરી દઈએ! વૉર્સો કબજામાં!

આ જુક્તિ પાર પાડવા માટે એ પોલની પાછળ પડયા. પોલ તો મસ્ત માણસ. જંગલને પાવો સંભળાવતો ફરતો જ હોય. એક વખત એને પકડી પાડયો. કેદ કર્યો ને જુક્તિ સાંગોપાંગ પાર પાડવા એને સાથે રાખ્યો.

અંધારી રાતમાં વૉર્સો નગરી પાસે સેન પહોંચી ગયું. હજારો ઘોડેસવાર છે, પણ એક જરા જેટલો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તો અવાજ થા! એવી લશ્કરી તાલીમ ઘોડાઓને પણ આપેલી.

પછી પોલને સેનાપતિએ હૂકમ કર્યો: 'અલ્યા! પાવામાં તારું આનંદગીત ગા! સરસમાં સરસ ઉપાડજે હો!'

આનાકાની કરે તો ઉઘાડી તલવારવાળા પાસે જ ઊભા હતા. ના પાડે છે, તો ત્યાં ને ત્યાં કપાઈ જાય છે. હા પાડે છે, તો દેશનું નાક જાય છે. પોલ તો નથી હા પાડતો, નથી ના પાડતો, પથ્થર જેમ ઊભો છે!

સેનાપતિએ દમ ભરાવ્યો: લાલચ આપી: 'વગાડ અલ્યા! વગાડ! તું ન્યાલ થઈ જઈશ. નહિતર પાયમાલ થઈ જઈશ!'

પોલ બોલતો નથી. વિચાર કરી રહ્યો છે. એના મનમાં મહામંથન જાગ્યું છે.

અંતે એણે ધીમેથી પાવો ઉપાડયો. મોંએ માંડયો. હવે જે સુર એને કાઢવાનો હતો, એ એક સુરમાં તો, એનું જીવન મૃત્યુ ને એની દેશની પાયમાલી ને આબાદી બેઠાં હતાં. એ અમસ્તો ગાતો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ફરતો હતો એવો આ સુર ન હતો.

આ સુર તો એણે, એક પળમાં નગર આખું વીંધી નાખે એવો, ઉપાડવાનો હતો !

પોતાની બધી કરામત, બધી સુઝ ને બધી શક્તિ તે ભેગી કરી રહ્યો હતો !

અને પછી એણે પાવો ઉપાડયો ! પણ શું એમાંથી સુર નીકળ્યા ! 'દેશમાં રાક્ષસો આવ્યા છે, અલ્યા દેશજનો ! ઉઠો ઉઠો, રાક્ષસો આવ્યા છે !' એવી ભેંકાર ભય સુરાવલિ, ઠંડી કાતિલ રાત્રિને વીંધતી, એના પાવામાંથી ઊભી થઈ ! ને નગરી આખી એ એક જ સુરે ઊભી થઈ ગઈ !

પણ પોલનો વધારે મોટો બીજો સુર ઉઠે તે પહેલાં તો, એનો હાથ સેનાપતિની તલવારની ધારે કપાઇને નીચે પડી ગયો ! એનો પાવો ઉડી ગયો. પણ એનું કામ એણે કરી નાખ્યું હતું. નગરજનો તમામ જાગી ઉઠયા હતા. કોલાહલ થઈ રહ્યો હતો. સામનો કરવા જુવાનો આગળ ધસતા હતા.

બીજે દિવસે વૉર્સોના કિલ્લા પાસેથી ભાગેલા હતાશ રશિયનો, પોલને તોપને ગોળે દઈ રહ્યા હતા !

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૯] જ્ઞાન પ્રદીપ!

એક વખત એવું બન્યું કે એક પૂજારી મંદિરમાં આરતી ઉતારતો હતો, ત્યાં હૃદય ભેદી નાંખે એવી કોઈની વેદનાભરેલી ચીસ એણે સાંભળી!

પૂજારી એ ચીસ સાંભળીને થંભી ગયો. 'આવી આ વેદનાભરેલી ચીસ કોની? અને તે પણ આવી કાળી રાતે?'

એણે જોયું તો ત્યાં એક સ્ત્રી ઊભી હતી. વેર-વીખેર એના વાળ હતા. એના લુગડાનું ઠેકાણું ન હતું. એની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી રહી હતી!

હવે આ મંદિરની એક વિચિત્રતા હતી. જંગલના એકાંતમાં એ આવ્યું હતું. પણ એનો મહિમા એટલો બધો હતો કે દિવસે તો વહેલી સવારથી જ માનવ-મેદની ત્યાં ઉભરાઈ જતી. પણ રાતે જુઓ તો કાળો કાગડો ય મળે નહિ!

એટલે અત્યારે આ બાઈને આંહીં જોઈને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પુજારીને નવાઈ લાગી !

તેણે બાઈ સામે જોયું. બાઈએ બે હાથ જોડયા: 'મહારાજ મને કાંઇક આપો. મારે પડખેને ગામડેથી ઝટ વૈદને બોલાવવો છે. મારો એકનો એક છોકરો પથારીમાં માંદો સુવાડીને હું ગાંડીની પેઠે ભાગી છું. ઝટ કરો મહારાજ! ઝટ કરો. મારી પાસે એને બચાવવાનું કાંઈ સાધન નથી! એક એક પળ મને એક એક જુગ જેવી થાય છે!'

હવે આ મંદિર જંગલમાં હતું. આંહીં પુજારી પોતાની પાસે કાંઈ રાખતો નહિ. ને અત્યારે તો ભાગજોગે એની પાસે એક ખોટી બદામ પણ ન હતી! તેણે બાઈને કહ્યું: 'બાઈ! આંહીં હું રાત આખી બેસીને તારા છોકરાને માટે પ્રાર્થના કરું. બીજું તો કાંઈ આંહી નથી!'

'અરે ભગવાન! હું તમારી પ્રાર્થનાને શું કરું? વૈદને તો પૈસા જોઈએ. પ્રાર્થનાને એ થોડોક ઓળખે છે?'

'પણ આંહીંથી તો પ્રાર્થના જ મળે તેમ છે બાઈ! તું કહે એટલી આખા, આંહીં બેઠા તારા છોકરા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માટે જપી કાઢું !'

'અરે ! સાધુ મહારાજ ! હું તમારી જપમાળાને શું કરું ? આ રૂપાંની બે દીવીઓ છે એ આપી દો ! હું ઝટ દોડી જાઉં ! તમારે આનો કાંઈ હિસાબ નથી ! બીજી સોનાની આવશે !'

બાઈની વાત સાંભળીને પુજારી ધ્રૂજી ઉઠયો. એનું કારણ હતું. આ દીવીઓમાં દેવ પાસે અખંડ દીવો બળતો. લોકવાયકા હતી કે જ્યારે એ દીવાની અખંડતા તૂટશે ત્યારે આ જંગલ શહેર ને મંદિર બધું નાશ પામશે. દેવની ક્ષમા માગતો હોય તેમ એ બે હાથ જોડીને ઊભો રહ્યો: ને એકદમ બોલ્યો: 'જા ! જા ! બાઈ ! જા ! તું કોક ગાંડી લાગે છે ! આ અખંડ દીવાની દીવી તને આપીને દેશના નાશનું હું પાપ વોરું ? જા, જા, આંહીંથી.'

બાઈ રાતેપાણીએ રોતી ભાગી ગઈ.

બાઈના ગયા પછી પુજારી પોતાની આરતી ઉતારવા માંડયો !

પણ આ શું ચમત્કાર ? પેલી રૂપાની દીવીને બદલે ત્યાં બે સોનાની દીવી એને દેખાવા માંડી !

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ ભ્રમ ભાંગવા એ દીવીની પાસે ગયો. ત્યાં કેવું સોનું ને કેવી વાત! વળી પાછો મૂળ થાનકે ગયો તો સોનાની દીવી દેખાવા માંડી!

પુજારી તો આ ભ્રમથી મુંજાઈ ગયો. પાસે આવે છે તો રૂપાની દીવી નજરે જુએ છે. આઘે જાય છે તો સોનાની દીવી દેખાય છે!

આનો અર્થ એ વિચારવા બેઠો. એને પેલી બાઈની વેદના ભરી વાણી સંભળાણી. એ અર્થ સમજ્યો હોય તેમ ફરીને દીવી સામે જોઈ રહ્યો. સોનાની એ દીવી ત્યાં પ્રકાશી રહી હતી! ફરી એકવાર પાસે ગયો. રૂપાની દીવી સિવાય બીજું ત્યાં કાંઈ હતું નહિ! હવે તો એને ખાત્રી થઈ ગઈ. એણે તરત બન્ને દીવી ઉપાડી ને ગાંડાની પેઠે પેલી બાઈની પાછળ દોટ મૂકી.

'ચૌદલોકના નાથને અખંડ દીવાની જરૂર હશે તો એને સોનાની દીવી મેળવતાં વાર નહિ લાગે. પણ અત્યારે તો આ અખંડ દીવો આના પથમાં પ્રકાશ પ્રેરે તો સાર્થક થશે!' એવો આ ભ્રમનો અર્થ સમજીને એ જંગલને માર્ગે પેલી બાઈને સાદ દેતો દોડવા માંડ્યો!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૧૦] સત્ય જૂનું નહિ!

ઈરાનમાં એક બાદશાહ થઈ ગયો. સાઈરસ એનું નામ. એણે પોતાની કબર ઉપર એવા શબ્દો કોતરાવ્યા હતા કે જે વાંચતાં ભલભલાનાં મન વિચારમાં પડી જાય: એણે એમાં લખ્યું હતું કે 'હે માણસ! તું ગમે તેવો વિજયી હો ને ગમે ત્યાંથી આવતો હો, અને ગમે તેવો મહાન હો, પણ હું આંહીં આ થોડી જમીનમાં પડેલો, ઈરાનનો શહેનશાહ સાઈરસ છું! આ થોડી માટી જે મારા શરીરને ઢાંકી રહી છે એની અદેખાઈ ન કરતો!'

સિકંદર બાદશાહ હિંદુસ્તાન ઉપર ચડી આવ્યો, ત્યારે આ ઈરાની બાદશાહની કબર પાસે એ જઈને ઊભો રહ્યો!

દુનિયાના તમામ પદાર્થો કેટલા નાશવંત છે એની એને ત્યાં ખબર પડી!

આવા નાના સરખા મરણલેખની એના ઉપર એટલી ઉંડી અસર થઈ કે એણે આ કબરમાંના રાજાને મનમાં ને મનમાં નમન કર્યા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રૂદ્રમાળનું દેવાલય પુરું થયું ત્યારે સિદ્ધરાજ જયસિંહે પણ એવો જ એક લેખ કોતરાવ્યો કહેવાય છે. તેમાં તેણે વિનતી કરી હતી કે, કાલ જેને અનુકૂળ છે, એવા વિજયી રાજા! આટલું આ સ્થાન રહેવા દેજે!'

પણ સિકંદર બાદશાહ તો મહાન હતો. રૂદ્રમાળ તોડનારા ક્ષુલ્લક હતા. રૂદ્રમાળને છિન્નભિન્ન કરતાં એમણે પાછું વાળીને જોયું નહિ!

આમાંથી એક બીજી વસ્તુ મળે છે. હજારો વર્ષ ઉપર લખેલા શબ્દો આજ પણ કેવી અસર કરી જાય છે!

કારણ કે એ લખનારા એ વખતે નર્યું સત્ય જોઇ રહ્યા હતા. અને સત્ય કોઇ દિવસ જૂનું થતું નથી!

[૧૧] ઉદ્યોગ અને પ્રાર્થના

એક વખત એક વિદ્વાનને કોઇએ પૂછ્યું: 'પવિત્ર રહેવા માટે શું કરવું જોઇએ?'

વિદ્વાને જવાબ દીધો: 'ઉદ્યોગ!'

બેલાએ ફરીને પૂછ્યું: 'તમે પ્રાર્થના કહો છો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કે ઉદ્યોગ ?'

વિદ્વાને જવાબ આપ્યો 'હું ગમે તે કહું, પણ એ બે શબ્દ કાંઈ બે અર્થ બતાવતા નથી. અર્થ બંનેનો એક જ છે. ઉદ્યોગ કહો કે પ્રાર્થના. સાચો પ્રેમભર્યો ઉદ્યોગ એ પ્રાર્થનાની જ એક રીત છે.'

[૧૨] વ્યવસ્થા

એક વખત એક દેશી માણસ ઇંગ્લંડમાં ગયો. ત્યાં એને એક નવીન વસ્તુ જાણવા મળી. એને સમજાતું ન હતું કે, ઇંગ્લંડના લોક, મુશ્કેલીમાંથી કેમ વારંવાર માર્ગ કાઢી શકે છે. એક દિવસ એને આ વાત સમજાઈ ગઈ.

એક 'બસ' આવી. આવીને ઊભવાને ઠેકાણે ઊભી રહી. ચડવાવાળો માત્ર એક જ ઉતારૂ હતો. છતાં એ એક ઉતારૂ, વ્યવસ્થાપૂર્વક, 'લાઈન'માં ઊભો હતો! પેલાને તરત સમજાઈ ગયું કે પ્રજાની નાડીમાં રહેલી વ્યવસ્થાની ધગશ જ ઇંગ્લંડને વારંવાર રસ્તો કાઢી આપે છે!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૧૩] ધર્મ અને આચાર !

વર્ષો પહેલાંની વાત છે. કુરુક્ષેત્રમાં એક વખત કરાની જ વૃષ્ટિ થઈ. અને આ કરા પણ નાનાસુના નહિ. એને પરિણામે બધું અનાજ નાશ પામ્યું. દાણો ગોત્યો મળે નહિ એવો ભયંકર દુષ્કાળ ચારે તરફ ફેલાઈ ગયો. લોકનાં ટોળેટોળાં અનાજની શોધમાં ફરવા નીકળી પડયાં. જેને જે મળ્યું તેના ઉપર ગુજારો કરવા લાગ્યા.

આ સમયે ચક્રનો પુત્ર ઉષસ્તિ પોતાની જુવાન પત્ની સાથે રખડતો રખડતો એક ગામમાં આવી ચડયો. ત્યાં એક ચાંડાલકન્યાને બાફેલા અડદ ખાતી જોઈને તેણે ભૂખના માર્યા તેની પાસે અડદની માગણી કરી.

ચાંડાલકન્યાએ જવાબ વાળ્યો: 'હે ઋષિવર! હું ચાંડાલ છું. આ અડદ મારા એઠા છે. ને બીજું કાંઈ તમને આપવા જેવું મારા ઘરમાં નથી. માટે હું તમારી ક્ષમા માગું છું.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પોતે એક ડગલું પણ ચાલી શકે તેમ ન હતા. એક ડગલું ભરવું એટલે જીવન ખોવું એવી સ્થિતિ હતી. તેથી ઉષસ્તિમુનિએ વિચાર કર્યો: ‘ધર્મનો આધાર દેહ છે. વળી આ કોઈ એવો મહાન ધર્મ-ભંગ નથી. આ તો કેવળ લૌકિક આચારનો ભંગ છે.’ તેણે શાંતિથી પેલી ચાંડાલકન્યાને કહ્યું: ‘કાંઈ ફીકર નહિ. તું તારે અજીઠા તો અજીઠા, પણ એ અડદ આપીને, અમારા પ્રાણની રક્ષા કર. પ્રાણ જ સૌથી મહાન છે.’

ચાંડાલકન્યાએ ઉષસ્તિમુનિને અડદ આપ્યા. એમણે એ ખાધા. પછી એમનામાં કાંઈક જીવ આવ્યો. ચાંડાલકન્યા તરત દોડીને એમને પીવા માટે પાણી લઈ આવી. તે અતિથ્ય કરવા આગળ વધી. તેણે ઋષિ પાસે જલપાત્ર મૂક્યું. પણ એક આશ્ચર્ય થયું. ઋષિ જલપાત્રને અડક્યા પણ નહિ.

ચાંડાલકન્યાએ બે હાથ જોડ્યા: ‘મહારાજ! તમારે માટે હું ચોખ્ખું પાણી લાવી છું. તમે લ્યો!’

ઋષિ બોલ્યા: ‘હે ચાંડાલકન્યા! હવે પાણી પીવું એ ઉચ્છિષ્ટ પાણી લીધું ગણાય. એ યોગ્ય નથી.’

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ચાંડાલકન્યાએ ટોણો માર્યો: 'ઋષિવર! ત્યારે શું આ અડદ ઉચ્છિષ્ટ ન હતા?'

ઋષિએ હસીને કહ્યું: 'આ સૂક્ષ્મ ભેદ જ જાણવા જેવો છે. અજીઠા અડદ ન લીધા હોત તો પ્રાણહાનિ થતી હતી. પ્રાણની રક્ષા સૌથી શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. એટલા માટે અજીઠા અડદ લેવા એ ધર્મ હતો. પણ હવે મારામાં ચાલવાની શક્તિ છે. એટલે કેવળ આળસની ખાતર હવે પાણી પીવા બેસવું એ ધર્મ નથી. ધર્મ અને આચારનો આ સૂક્ષ્મ ભેદ છે. આચાર શરીર માટે છે. ધર્મ તો પ્રાણ માટે છે. અને એ જાળવવાનો હોય, ત્યારે તો પ્રાણ સાટે જાળવવાનો હોય.'

પછી ઉષસ્તિ ઋષિ ઘેર ગયા. થોડા અડદ વધ્યા હતા તે ઘેર લઈ ગયા. ઘેર એની પત્નીને કાંઈક મળી ગયું હતું, એટલે આવા ભયંકર દુષ્કાળમાં અનાજનો એક પણ દાણો બગાડવો એ પાપ છે એમ સમજીને એણે એ જતનથી રાખી મૂક્યા. બીજે દિવસે ઋષિને યજ્ઞભૂમિમાં જવાનું હતું. તેથી એ જ અડદ ખાઈને એ ગયા. પરંતુ ભૂખના આવા અસહ્ય દુઃખમાંથી એમને નવું જ્ઞાન મળ્યું હતું.

યજ્ઞભૂમિમાં જઈને તેમણે બીજા યજ્ઞપુરુષોને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કહ્યું: ‘જે કોઈ, દેવની સ્તુતિ, સંપૂર્ણ જ્ઞાન વિના કરે છે, તે પોતાના શીર્ષને નાહકનો ભાર આપે છે. એવી ખોટી પ્રાર્થના કરનારાઓનો શિરચ્છેદ કરો તો પણ અધર્મ નથી. કારણ કે ખોટી પ્રાર્થના જેવું મોટું કોઇ પાપ નથી. અને જેનું આપણને પૂરું જ્ઞાન નથી, તેના વિષે બોલ બોલ કરવું, એ આપઘાત કરવા જેવું જ નિંદ્ય છે.’

પછી તમામ યજ્ઞપુરુષો તેને પૂછવા લાગ્યા: ‘તમે એમ કહ્યું કે, “દેવની સ્તુતિ સંપૂર્ણ જ્ઞાન વિના કરે છે તે આપઘાત કરે છે ને એનો શિરચ્છેદ કરવો ઘટે, તો એનો અર્થ શું? અને તમે કયા દેવને પૂરેપૂરા સમજ્યા છો? ને તેથી તમારી દૃષ્ટિએ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવ કોણ છે?”

ઉષસ્તિએ જવાબ આપ્યો: ‘આપણા પ્રાણ એ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવ છે. અને અન્ન વડે પ્રાણ છે. માટે અન્ન એ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય દેવ છે. અન્નને આપણે ગંભીરતાથી પ્રાણ જાળવનાર પદાર્થ માનીને એને પવિત્ર સમજીએ. અન્નદેવ માનીએ, કારણ કે પ્રાણ વિના તમે ક્યાં રહેવાના છો એ કહો ! અને અન્ન વિના પ્રાણ ક્યાં રહેવાના છે એ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કહો! આનો જ તમે સાચી દૃષ્ટિએ વિચાર કરો, એટલે જણાશે કે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય મહાન દેવ આપણા પોતાના જ પ્રાણ છે. એ પ્રાણને ધારણ કરનાર આપણે, આપણી પોતાની સ્તુતિ કરીએ, એટલે કે, જીવનનું ઉચ્ચત્તમ શિખર જાણીએ. એ સૌથી મોટો ધર્મ છે. આ જે જાણે છે તે બધું જાણે છે. હું ચક્રનો પુત્ર ઉષસ્તિ પ્રાણને આ પ્રમાણે સમજ્યો છું.'

ઉષસ્તિની આ વાત સાંભળીને ઋત્વિજ્, ઉદ્‌ગાથા પ્રતિહતા—બધા આનંદ પામ્યા. કારણ કે એમાં નરી સત્ય હકીકત આવી રહી હતી. અન્ન વડે જ પ્રાણ છે એ જાણવા છતાં માણસ અન્નને કેવું હાડહાડ કરે છે!

[૧૪] વિદ્યા માટે જીવન!

શેખસાદીની એક વાત છે. એ વિદ્યાની ઉપાસના કરવા દેશ પરદેશ ઘૂમતા રહેતા. એણે લગભગ ત્રીસ વરસ આમ મુસાફરીમાં કાઢ્યાં હતાં.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એક વખત એવા પ્રવાસમાં એને લૂંટારાઓનો ભેટો થઈ ગયો. શેખસાદીને એમણે કહ્યું: 'શેખજી ! જે કાંઈ હોય તે છોડી દો. ને પછી ખુશીથી જાઓ!'

શેખસાદીએ જવાબ વાળ્યો: 'સંતાડવી તો એક કોડી પણ નથી. પણ મારી એક વિનંતિનો સ્વીકાર કરો તો બધી અશરફી તમને સોંપીને ચાલ્યો જાઉં!'

લૂંટારાઓને આ પંડિતનાં પોથાં જોઈને નવાઈ તો લાગી હતી. પણ એની આ વાણી સાંભળીને વધારે નવાઈ લાગી. પણ તે તો શંકાશીલ આદમીઓ રહ્યા. સમય કાઢવો એમને પોસાય નહિ. એમણે ઉતાવળે કહ્યું: 'શું છે એ ઝટ બોલી નાખો, નહિતર પછી અમે બધું લુંટીને જ જઈશું.'

શેખસાદીએ જવાબ વાળ્યો: 'ભાઈઓ! હું તો વિદ્યા માટે, ઈલ્મ માટે, આંહીં તહીં રખડું છું. મારું કામ તમે કરતા હો, તો મારે એટલો બોજો ઓછો. લ્યો, આ બધી અશરફી, અને એ તમે વાપરજો. પણ મારી એક જ વિનંતિ છે. એ બધીને તમે વિદ્યાનાં નવાં નવાં રૂપ મેળવવા માટે કે જાળવવા માટે વાપરજો. તમને એમાં સમજણ ન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પડે તો જેમને સમજણ પડતી હોય એમને મદદ કરીને પણ વિદ્યાનો પંથ દુનિયામાં ચાલુ રખાવજો. આટલું તમે કરો, પછી આ બધી અશરફી તમે લઈ જાઓ એનો મને રંજ શોક નથી. લ્યો, વાપરવા માટે તો એ હું ભેગી ફેરવી રહ્યો છું !'

લૂંટારાઓ તો શેખસાદીની વાત સાંભળીને છક્ક થઈ ગયા. અને જ્યારે એમણે જાણ્યું કે એ તો સેંકડો જોજન દૂરથી આ મુસાફરી કેવળ વિદ્યા પ્રીતિથી જ કરી રહ્યો છે, ત્યારે એમણે એનો ભાર બોજ તો ઉપાડી લીધો, પણ એને સહીસલામત રખેવાળી આપવા પોતે સાથે ચાલ્યા.

કોઇ પણ એક વાતની સાચી ભક્તિ, માણસને તારે તારે ને તારે, એ સત્ય જાણે કે લૂંટારાઓ પણ આ રીતે પ્રગટ કરી રહ્યા હતા !

[૧૫] જોડિયા દેહ, પણ જોડિયા જીવ નહિ !

એક વખત એવું બન્યું કે બે ભાઈઓ જોડિયારૂપે જન્મ્યા. જોડિયારૂપે જન્મ્યા એ તો ઠીક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બન્નેનાં શરીર એક. મોં, આંખો, હાથ વગેરે ઈંદ્રિયો જુદી જુદી. બન્ને ખાવા બેસે ત્યારે પણ જો એક જ ભોજન હોય તો એમનો આનંદ ચાલે! એક બીજાની થાળીમાં ફેર છે, એમ ખબર પડે તો થઈ રહ્યું! લડાઈ ચાલે! બન્નેનાં શરીર એક, પણ મનમાં આસ્માનજમીનનો ફેર! એકને ગમે તે બીજાને ન ગમે! એકને ગાવું હોય, ત્યારે બીજો કહેશે મારે રોવું છે! એક ઊંઘમાં પડે, ત્યારે બીજો બેઠો જાગરણ કરે!

હવે એક વખત એવું બન્યું કે બન્ને સમુદ્ર કિનારે બેઠા હતા. એવામાં ઠંડી પવન લેરખીથી એક જણ ઊંઘમાં ઘેરાણો. બીજો જાગતો પડયો રહ્યો.

એવામાં સમુદ્રની છોળ ઉપર અમૃતફળ ઝુલતું આવે. સદ્‌ભાગ્યે એની નજીક જ આવીને એ પડયું.

એણે ફળ હાથમાં લીધું ને એ કળી ગયો. આ તો અમૃતફળ છે. એને આનંદ આનંદ થઈ ગયો. પોતે ખાશે અને પોતે અમર થાશે. પણ તરત એને સાંભર્યું એનો આ જોડિયો ભાઈ પણ અમર થઈ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જાશે! એનું શું?

એની ચિંતા ને ઉદ્વેગનો કોઈ પાર નથી! જો ફળ ખાતો નથી તો અમરત્વ ગુમાવે છે. જો ખાય છે તો એનો આ જોડિયો કદરૂપો ભાઈ પણ અમર થઈ જાય છે. બન્ને છે તો સરખા કદરૂપા, પણ એક-બીજાના મનમાં એકબીજાને વધારે કદરૂપા માને છે!

છેવટે એણે ફળ તો ખાધું. એટલામાં એનો પેલો ભાઈ જાગ્યો. એને પેલાના મોંમાંથી વાસ આવી એટલે એણે પૂછયું: 'તેં કાંઇ ખાધું છે કદરૂપા?'

'હા કઢંગા!' પેલાએ જવાબ વાળ્યો: 'મને અમરફળ મળ્યું ને મેં ખાધું!'

'પણ મને પૂછયા વિના? તું અમર થઈ ગયો, ને મારે નો'તું થાવું એનું શું? મારે નથી થાવું અમર!'

'તો તું ન થાતો!'

'પણ હવે એ શી રીતે થાશે? આપણું શરીર તો એક છે! મારે મારો ભાગ અમર નો'તો કરવો! અમર થઈને તો આપણે હેરાન થાવું છે નાં?'

એમની તકરાર તો લાંબી ચાલત, પણ એટલામાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ખાવાની એક થાળી ત્યાં આવી પહોંચી એટલે બન્ને જણા શાંત થઈ ગયા !

હવે બીજે દિવસે એવું બન્યું કે એ જ પ્રમાણે એ દરિયાકિનારે હતા. અમરફળ ખાવાવાળો સૂઈ ગયો હતો. ને પેલો બીજો જાગતો હતો. એવામાં સમુદ્રછોળ ઉપર તરતું તરતું એક ફળ આવ્યું. એ પણ ગઈકાલની પેઠે આના હાથમાં આવ્યું. એણે એ જોયું ને એને આનંદ આનંદ થઈ ગયો. એના હાથમાં વિષફળ આવ્યું હતું ! ગમે તેવા અમરને પણ એ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં હતો ન હતો કરી નાખે એવું હલાહલ ઝેર એનામાં હતું !

એણે એ ફળ ઉપાડયું, ને એ પાછો ચિંતામાં પડયો. એને પોતાને મરવું ન હતું, પણ પેલાની અમરતા ટાળવી હતી ! હવે થાય શું ? જો ખાય છે તો પોતે પણ મરે છે. નથી ખાતો તો એનો જોડિયો ભાઈ અમરતા પ્રાપ્ત કરી બેઠો છે, તે અમર રહે છે !

એને માટે તો ભારે કોયડો થઈ પડયો. ફળ ખાવું કે ન ખાવું ?

એણે તો હું મરું પણ તને રાંડ કરું એમ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સંતોષ લઈને કચકચાવીને ફળ ખાધું !

પણ આ મહા વિષફળે અમૃતને હણી નાખ્યું તો અમૃતે વિષની વાત ઉડાડી દીધી! એટલે એ પાછા ધોયેલ મૂળા જેવા, જેવા હતા તેવા થઈ રહ્યા !

પણ ત્યારપછી આ ફળ વિષેની તકરાર એ એમનો નિત્યનો ધંધો થઈ પડયો. એક વખત આ પ્રમાણે એ બન્ને આ ફળની તકરારમાં પડયા હતા, ત્યાં એક સાધુ મહારાજ નીકળ્યા.

તે એમની તકરાર સાંભળીને બોલ્યા : ‘ ઐસા કરો ભાઈઓ ! તુમ તુમારી અલગ અલગ જાતકી બાત છોડ દો. તબ તુમેરા શરીર કુછ તંદુરસ્તી કુ પ્રાપ્ત કર સકેંગે. અલગ અલગ તો દોનોંકો નહિ અમૃતફલ મિલેંગે, નહિ કોઈ દૂસરા ફાયદા મિલેંગે, કેવલ એ કરૂપી ચાલ રહેંગે! લડાઇ તો કુત્તા ભી કર સકતા હે. ઇસમેં કોઈ માનવ આકારકી જરૂરત ભી નહિ! તુમ આપસ આપસમેં સમજોગે તો કુછ ફાયદા નીકલેગા. નહિતર તો યહ આપકી સૂકટંગી રત દેખકર લોક હંસી કરેંગે. ’

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૧૬] કલ્યાણ કરે તે રાજા !

શાહેનશાહ અકબરની પાસે એક વખત પંડિત ચર્ચા ચાલતી હતી. પંડિતરાજે કહ્યું : 'કેટલાક અટપટા પ્રશ્નોની પેઠે રાજકર્તાઓનો પ્રશ્ન પણ અટપટો રહ્યો છે નામદાર! જુઓને, જુના વખતના ઈતિહાસમાંથી ખબર પડે છે કે કેટલાક રાજવીઓ પ્રજાથી એટલે ઊંચે બેસણે બેસતા કે એમને કોઈ મળવા ધારે તો મળી જ શકે નહિ ને! પણ એટલે જ એમનું એ ઊંચું બેઠણું એક વખત પ્રજાજનોએ જ તોડી નાખ્યું લાગે છે! ત્યારે બીજી બાજુ, કેટલાક એવા હતા, આતવારે ને છાશવારે પ્રજાજનોમાં ભળવા દોડતા! તો એમને પ્રજાજનોએ નમાલા ગણીને કાઢી નાખ્યા! આ તો દેડકાઓને લાકડાનો કકડો પસંદ ન પડયો ને બગલો પણ ન ગમ્યો—એના જેવી વાત થઈ! પ્રજાને કેવું રાજતંત્ર ગમે એ કોઈ શોધી શકતું નથી!'

'મેં શોધી કાઢ્યું છે!' શાહેનશાહ અકબરે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જવાબ આપ્યો : ' લોકોને તો ભવ્ય રાજાની પણ પડી નથી. ને સામાન્યની પણ પડી નથી. લોકો કાંઇ રૂપાળો રાજા જોવા માગતા નથી. એમને તો રાજાનું કામ જોવાની ટેવ પડી છે. પોતાના કામની મારફત જે પ્રજામાં દેખાતો રહે તો એ જીવતો રહે ! '

[૧૭] કીર્તિની ઇચ્છા !

એક માણસ પાસે ઘણું દ્રવ્ય હતું. એટલે એના દાનશીલ સ્વભાવે ધન વાપરવા માંડ્યું. તે છતાં એના મનમાં થોડી લાલસા રહેતી. આ દાનધર્મનો કાંઈક—બદલો કીર્તિ રૂપે કે મહત્તારૂપે, કોઈક રૂપે મળે તો સારું.

એના એક ગુરુ હતા: એના ઉપદેશથી આ ભાઈ સત્કાર્ય કરવા પ્રેરાયા હતા.

ગુરુએ એના મનની નબળાઇ જાણી લીધી. એક દિવસ ગુરુએ એક પથ્થર એને ભેટ મોકલ્યો. અને એ પથ્થર ઉપર લખ્યું "સત્કાર્યનો બદલો" પેલો માણસ તો ઘણો ગુસ્સે થઈ ગયો. તેણે તો જે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઘા કર્યો તે પથ્થર ગયો નીચે. "સત્કાર્યનો આ બદલો હોતો હશે?" તે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં બોલી ઊઠયો.

એટલામાં ગુરુજી ફરતા ફરતા ત્યાં આવી ચડયા. તેણે એને ધીમેથી કહ્યું: 'જો ભાઇ! હરેક પ્રકારની બદલાની ઈચ્છા, માણસમાં રહી ગયેલી પશુતાનો અંશ સૂચવે છે. પશુઓને પાળનારા શું કરે છે એ તપાસો. જંગલી હિંસક પશુઓને હેળવનારા, પહેલાં તો એમને ખુબ ગુસ્સે કરે છે, કે જેથી પાછળથી બતાવેલી પ્રીતિ દ્વિગુણીત લાગે. એટલે પહેલાં આ પથ્થર તમને મળ્યો. હવે એમાં શું સાર હતો તે કહું છું! એ પથ્થરમાં એક રત્ન હતું!'

'હેં!'

'હા, એક અદ્ભૂત રત્ન હતું!'

એ સાંભળતાં તો પેલો માણસ એ રત્ન શોધવા માટે હવે આકાશપાતાળ એક કરવા લાગ્યો. એણે ખુબ મથામણ કરી પણ પછી તો પથ્થરનો જ પત્તો લાગ્યો નહિ!

ગુરુએ કહ્યું: 'રત્ન તો હવે મળવાનું હશે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ત્યારે મળશે. પણ જેમ એ ખોવાયું અને હવે જડતું નથી, તેમ તમારી પાસે મૂળ તો થોડીક સદ્દવૃત્તિની મૂડી છે. એ જ રત્ન છે. જો કીર્તિની ઈચ્છામાં એ ગોટવાઈ જાશે, તો કદાચ કીર્તિ મળશે, પણ જે રત્ન છે તે ખોવાઈ જાશે! અને સાચવવાનું તો રત્ન છે! તેં જોયું કે રત્ન ખોવાણા પછી મેળવવું મુશ્કેલ છે!'

પેલા માણસની આંખ ઉઘડી ગઈ. કીર્તિ મળે કે ન મળે એનું કાંઈ નહિ—સદ્દવૃત્તિનો માર્ગ એનો પોતાનો બની જાય એ જરૂરનું હતું. એને ત્યારે સમજાયું કે હજી તો આ પાશેરામાં પહેલી પુણી હતી!

[૧૮] દુ:ખ એ પણ કલ્પના !

સોક્રેટીસે એક જ્ઞાનવાર્તા લખી છે. એ વાર્તા ઘણી સુંદર છે. સમજે તો માણસને એમાંથી ઘણું જ્ઞાન મળે તેમ છે.

એક વખત વિધાતાને મન થયું કે હું દરેક માણસને જે કાંઈ આપું છું તેનાથી એને સંતોષ થતો નથી, ને એ આખો વાંક મારે આંગણે જ ઠાલવ્યા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કરે છે. માટે એક વખત તો હું તમામને દુઃખ મુક્ત કરી દઉં. પછી ભલે જેનું જે થાવું હોય તે થાય.

તેણે એક ઢંઢેરો પીટાવ્યોઃ ' સાંભળજો રે! હે દુનિયાનાં માણસો! જે જે માણસને પોતાના દુઃખનો ત્રાસ અસહ્ય લાગતો હોય તે પોત પોતાનાં દુઃખ આંહીં આ મેદાનમાં મૂકી જાય. એ દુઃખના બદલામાં એમને એક એક નવી ચીઠ્ઠી પસંદ કરીને લેવા દેવામાં આવશે. એ ચીઠ્ઠીમાં એમને એમની ઈચ્છેલી વસ્તુ મળતી હશે! '

આ ઢંઢેરો સાંભળીને તો આખી દુનિયા હાલક ડોલક થઈ ગઈ. સૌને દુઃખ હતું. દુઃખ વિનાનો કોઈ મળે જ નહિ! રાજા, પ્રધાન, શેઠ, નોકર, ચાકર, લોફર, ચોર, લફંગા, ઠગ, શઠ, સાધુ, સંત, તમામ દુઃખી હતા. સૌ પોતપોતાના દુઃખનાં પોટલાં બાંધી બાંધીને દોડયા મેદાનમાં.

દરેકને એમ હતું કે એમનું દુઃખ અસહ્ય હતું! એ દુઃખ કરતાં બીજું જે મળશે, તે હજાર દરજજે સારું હશે!

જ્યારે વિધાતાએ તો કૃપાવંત થઈને દુઃખના બદલામાં એમની ઈચ્છેલી વસ્તુ આપવાની જાહેરાત

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પણ કરી હતી !

માણસોનો તો આનંદ ક્યાંય માતો ન હતો. પળ બે પળમાં હવે સ્વર્ગ દેખાશે એવી આશા દરેકના મનમાં પ્રગટી હતી. ઉંધું ઘાલીને, પોતપોતાના દુઃખનું પોટલું બાંધી, દરેક જણ એ ઝટ ઝટ મૂકી દેવા માટે દોડ્યો !

એક જણાએ સોળ સત્તર વરસના આંતરડાના વ્યાધિનું પોટલું બાંધ્યું હતું. બીજા પાસે બદહજમી હતી. ત્રીજાએ તરિયો તાવ ઉપાડ્યો હતો. રાજા પાસે હાથીપગાનો રોગ હતો. પ્રધાને પ્રમેહ લીધો હતો ! કોઈને છોકરું ન હતું એનું દુઃખ હતું. કોઈને ઝાઝાં છોકરાં થાતાં હતાં એનું દુઃખ હતું ! કોઈને ઘર ન હતું. કોઈની વહુ મરી ગઈ હતી. બીજાને બૈરી સાથે છુટાછેડા લેવા હતા. કોઈકને ખાવાના વાંધા હતા. કોઈકનું મોઢું લાંબું હતું. કોઈકનું નાક ચપટું હતું. એને એ બદલાવવાનું મન હતું. જેને કાંઈ દુઃખ ન હતું એને પણ લાગ્યું હતું કે એને કાંઈક દુઃખ છે !

ત્યાં મેદાનમાં તો દુઃખનાં પોટલે પોટલાંનો ઢગલો થવા માંડ્યો. કેવાં વિચિત્ર ને જુદાં જુદાં પ્રકારનાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દુઃખ !

જ્યારે બધાનાં દુઃખ ત્યાં આવી ગયાં ત્યારે એક અત્યંત સુંદર સ્ત્રી ત્યાં આવી. તેણે આવીને એક મોટો પડીકાનો ઢગલો કર્યો. 'આ પડીકામાં તમારી ઈચ્છેલી વસ્તુઓ છે. જેને જે જોઈતી હોય તે ઉપાડી લ્યો!'

માણસો ઉપડયાં. પોતપોતાની ઈચ્છેલી વસ્તુનું પડીકું ઉપાડવા માંડયાં.

આનંદ તો કોઈનો માતો નથી; સૌને એમ કે હવે તો એ સ્વર્ગમાં જ બેઠા છે!

પણ હાયરે! પડીકું ઉઘડયું ને પછી આંખ ઉઘડી ગઈ! જેણે પેટનો વ્યાધિ આંહીં ફેંકી દીધો હતો, એને જે ખાવાનું મળ્યું, એના બદલામાં તરત અતિસારની દવાની શીશી લઈ ડોકટરને ત્યાં ધક્કા ખાવા માંડયો! જેને એક સંતાનની તૃષ્ણા હતી, એના પડીકામાં સંતાન તો નીકળ્યાં! એકને બદલે બે! પણ બે'ય એવા કે ડોસાનાં હાડકાં ખોખરાં કરે તેવા!

એક જણાને રૂપાળી બૈરી જોઈતી હતી. એની કરૂપડી બૈરીથી એ થાકી ગયો હતો. એને બૈરી તો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રૂપાળી મળી. પણ એવી કે એને સૂતો વેચે એવી! એટલે એ માથે હાથ દઈને એની સાદી બૈરીને સંભારવા બેઠો!

ગરીબ હતો તેની ગરીબાઇ ગઈ. પણ એ શ્રીમંતાઈના બદલામાં રોટલો ને મરચું ખાતો હતો એ મજા ગઈ! ખાય તે પચે જ નહિ ને!

આમ બન્યું એવું કે દુઃખ બધાનાં ગયાં, પણ જૂનાં દુઃખને બદલે નવાં આવ્યાં!

હવે તો સૌ પાછા માથે હાથ દઈને પોક મૂકવા માંડયાઃ 'હે વિધાતા! અમને અમારાં જૂનાં દુઃખ પાછાં આપો!'

વિધાતાએ સ્મિત કરીને એટલું જ કહ્યું: 'અરે ભાઈઓ! તમે જરાક તો જુઓ. જુનું કે નવું કોઈ દુઃખ મારી પાસે નથી. ને હું તમને કાંઈ આપતી લેતી નથી. જે આપે છે એ તો પેલી બાઈ આપે છે!'

'કઈ? કઈ બાઈ? એ કઈ બાઈ છે જે અમને દુઃખ આપે છે?'

વિધાતાએ ખડખડાટ હસીને કહ્યું: 'એ બાઈનું નામ: તમારી જ કલ્પના!'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૧૯] રાજા અશોકનું ધર્મચક્ર !

રાજા અશોકનું નામ ઘણું પ્રસિદ્ધ છે. એ અશોક રાજાએ એક વખત જબરજસ્ત સૈન્ય લઈને કલિંગ દેશ ઉપર ચડાઈ કરી. કલિંગ દેશ આજે તો ઓરિસ્સા પ્રાંત તરીકે ઓળખાય છે. જગન્નાથપુરીનું ધામ ત્યાં છે.

હવે આ અશોકરાજા આખું ભારતવર્ષ જીતવા નીકળ્યો હતો. એની પાસે ચુનંદા સવારો હતા. કસાયલા સેનાપતિઓ હતા. એનું લશ્કર પણ મોટું હતું. પોતે આ સૈન્યને દોરી રહ્યો હતો.

પણ કલિંગદેશનો રાજા બળવાન હતો. એની પાસે પણ એક હજાર ઘોડેસવાર હતા. સાતસો હાથી હતા. સાઠ હજાર માણસનું પાયદળ હતું.

એ લડાઈ એવી તો ભયંકર થઈ કે ન પૂછો વાત. જીવ જાય તો ભલે પણ કલિંગના લોક નમતું આપવાની વાત જ ન કરે! નહિ નહિ તો, દોઢલાખ આદમીઓ [illegible]. એક લાખ આદમીની

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કતલ થઈ. અને જુદ્ધના પરિણામ રૂપે સેંકડો ને હજારોની પાયમાલી થઈ ગઈ.

ત્યારે રાજા અશોક આ જુદ્ધ જીત્યો!

પણ જીતી જીતીને શું જીત્યો? જમીન તો કાંઈ એની ભેગી આવવાની ન હતી. જીતવાનાં માણસ હતાં—એ માણસ તો બધાં, એને જમ જેવો લેખવા માંડયાં. એની સામે કોઈ નજર જ કરે નહિ ને! કારણ વિના આવું જુદ્ધ કરનારને સૌ ચંડાળ ગણવા માંડયાં!

અશોકરાજાના દિલમાં ભારે ગ્લાનિ થઈ આવી. એનો વિજયનો આનંદ ઉડી ગયો. એનું મન શોકથી ભરાઈ આવ્યું. લાખો માણસોનો આવો અકારણ સંહાર થાય એ એને ભયંકર લાગ્યું.

એણે ત્યાં ને ત્યાં પ્રતિજ્ઞા લીધી કે આવું જુદ્ધ હવે કદાપિ ન કરવું.

એણે ધર્મરાજ્ય સ્થાપવાનું, અને પ્રેમથી સૌને જીતવાનું નક્કી કર્યું.

આ સમ્રાટ્ અશોકે કાશ્મીર દેશનું શ્રીનગર વસાવેલું. ત્યાં એનું રાજ. નેપાલમાં એણે લલિતપટ્ટણ નામે નગર વસાવ્યું. ત્યાં એનું રાજ. ક્યાં નેપાલ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ક્યાં જગન્નાથજીનું ધામ ને ક્યાં ગીરનાર! પણ એ બધે ઠેકાણે એનું રાજ.

જુદ્ધની દુષ્ટતાનો એને જે ખ્યાલ આવ્યો ત્યાર પછી, એણે ઠેકાણે ઠેકાણે, માણસાઈ કોને કહેવાય એના લેખો લખાવવા જ માંડ્યા! એટલું જ નહિ, ઠેકાણે ઠેકાણે જલાશયો બંધાવ્યાં. રસ્તાઓ કરાવ્યા. ધર્મશાળાઓ રચી. પશુ, પંખી, માણસ તમામની સેવા કરવા માટે દવાખાનાઓ કરાવ્યાં. બૌદ્ધ ધર્મના સાધુ સંન્યાસીઓને દેશ પરદેશ મોકલીને પ્રજાને માણસાઈ કેળવવાનો ઉપદેશ આપવાનું કામ ઉપાડ્યું! એણે તો આખી રાજનીતિ જ બદલી કાઢી. જુદ્ધ માટે નહિ—શાંતિ માટે રાજા છે ને રાજ છે, એ વાત બધાને કહેવા માંડી!

અશોકરાજાને આ સત્યની એવી લગની લાગી કે એના પોતાના પુત્ર મહેન્દ્રને એણે લંકા મોકલીને બૌદ્ધધર્મનો આ શાંતિનો સંદેશ ત્યાંની પ્રજાને પહોંચાડ્યો. મહેન્દ્ર સાથે એની બેન સંઘમિત્રા પણ ગયેલી. આ ભાઈબેનની જોડીએ ત્યાં લંકામાં આ કામ કર્યું. અશોક રાજાનું આ કામ આજ પણ દુનિયાના તમામ રાજપુરુષોને અનુકરણ કરવા જેવું

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

લાગે છે. એણે પ્રજા પ્રજા વચ્ચે શાંતિ સ્થાપવાનો રાજમાર્ગ શોધી કાઢયો હતો. જીતવાથી કે જુદ્ધ કરવાથી પ્રજા પ્રજાનો મેળ નહિ મળે. પણ જો માણસાઈ કેળવાય, શાંતિનો પ્રેમ વધે, ન્યાય અને સત્ય ઉપર પ્રીતિ થાય, તો પ્રજા પ્રજાની વચ્ચે લડાઈઓ ન થાય. આજ પણ હજી એ જ આદર્શ સૌને અનુકરણ કરવા જેવો લાગે છે. આ અશોક-રાજાનું ધર્મચક્ર પ્રવર્ત્તન, એટલે ધર્મનો જય. સત્યનો જય.

[૨૦] હીરાનો વેપાર !

એક મોટો વેપારી હતો. હીરામાણેકનો વેપારી. એની પાસે અનેક નંગ આવે. કોઈ ઓછી કિમ્મતનું હોય. કોઈ ભારે કિમ્મતનું હોય. હવે એક વખત એવું બન્યું કે એની પાસે એક બહુ જ કિમતી હીરો આવી ગયો. એટલો બધો મૂલ્યવાન એ હીરો હતો કે એના બીજા તમામ હીરા એની પાસે કથિરના બની ગયા !

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હવે આ વેપારી એક સાધુ પાસે જાય. હરિકથા સાંભળવા જાય. ધ્યાન દઈને કથા સાંભળે. પણ મનમાં હજી સારાનરસાનો વિવેક આવેલો નહિ !

આ મહામૂલ્યવાન હીરો એને મળી ગયો, એટલે એણે મનમાં વિચાર કર્યો હતો, કે આપણે બીજા તમામ નાના મોટા હીરા કાઢી નાખવા. આ એક હીરો સાચવીશું એટલું બસ છે. નાના મોટા હીરા કાઢતાં જે નગદ રકમ મળી જાશે, તેનાથી આપણો સંસાર ચાલશે. અને મૂલ્યવાન હીરો આપણી પાસે પટારામાં પડ્યો હશે, એટલે ધરપત રહેશે કે, વાંધો નહિ, કાળે દુકાળે ખપ આવે એવી એક મહામૂલ્યવાન ચીજ તો આપણી પાસે પડી છે !

એક દિવસ એ કથામાં ગયો. કથા થઈ ગયા પછી આ એનો વિચાર એણે એકાંતમાં પેલા સાધુ મહારાજને કહ્યો. સાધુમહારાજ તો એની સામે જ જોઈ રહ્યા ! આજે જ કથામાં હરિનામ મહિમાની વાત આવી હતી. એમાં એમણે કહ્યું હતું કે એક નામનો છેલ્લો આધાર, ખરેખરો લેવો હોય તો પછી બીજી આળપંપાળમાં તમને મોહ ન જોઈએ !

તેણે વેપારીને કહ્યું : 'આ તો ઠીક છે શેઠજી !

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પણ આ તમારી વાતમાંથી સમજવા જેવું બીજું છે. જેને એક મોટો હીરો મળી ગયો તેને મન જેમ બીજા હીરાની કિમ્મત નથી, એવું રામ નામ વિષે ખરેખરું બને તો બધી હરિકથા સાંભળી પ્રમાણ! નહિતર આ કથામાં જવા આવવાનું પણ, હોટેલમાં ચા પીવાના વ્યસન જેવું વ્યસન થઈ જાય!'

સાધુજી આ રીતે વાત સમજ્યા એના વિષે શેઠને નવાઈ તો લાગી. પણ પછી વિચાર કરતાં એને લાગ્યું કે વાત સાધુની સાચી છે. સાચે સાચો રામ નામનો આધાર ગાવાનો હોય તો આપણી નાની મોટી ક્રિયામાં એનો વણાટ આવવો જોઈએ. નહિતર તો આ કથા વાર્ત્તામાં આવવાની વાત પણ ખોટી થાય!

[૨૧] કવિતા કોની?

જામ રાવળના દરબારમાં એક મહાપંડિત રહે. પિતામ્બર પંડિત એનું નામ. હવે જામના દરબારમાં એક બારોટ આવે. ઈસરબારોટ. એની પાસે કવિતા એવી જાણે [illegible] હોય તેમ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જ્યારે જુઓ ત્યારે એના કંઠમાંથી વાણીનો ધોધ વહે ! ભલભલાનાં માથાં ધૂણી જાય એવી એની કવિતા. અને એવો જ અદ્‌ભુત એનો કંઠ !

જામ રાવળ તો ઇસરબારોટનો કંઠ સાંભળે ને ડોલી જાય !

પણ દરબારમાં પેલા પંડિત પીતાંબર બેસે તે કાંઈ બોલે કે કારવે !

પીતાંબર પંડિત વિષે જામ રાવળને પણ એવી શ્રદ્ધા કે પંડિત જ્યાં સુધી કાંઈ બોલે નહિ, ત્યાં સુધી એનું હૃદય ખરેખરું ખીલે નહિ. રાજા જેવો રાજા રીઝે તો ઇસરબારોટનો બેડો પાર થઈ જાય ! પણ પેલા પંડિત પીતામ્બર–એનું ડોકું હાલે નહિ તો ! ભલેને ઇસર બારોટ ત્રિલોકની મોહિની ત્યાં ખડી કરે.

ઇસરબારોટને થયું કે આ પંડિત છે અદેખાઇનો કટકો. એનો ઢાળિયો પાડ્યા વિના આ રાજાનું મન રીઝવાનું નથી !

એક દિવસ ગુપચુપ પંડિતને ઘેર પહોંચી ગયો. રાતનો વખત હતો. છૂપાઈને બહાર ઊભો રહ્યો. એને એમ કે પંડિત કાંઈ કામે બહાર નીકળે તો એનો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઢાળિયો ઢાળી નાખું. પછી કોણ નાડ પકડવા બેઠું છે કે પંડિતજીને ફલાણાએ જ માર્યા. એ તો તકની રાહ જોતો ત્યાં ભીંતે ઊભો રહ્યો!

હવે પંડિતજીના ઘરમાં એ વખતે વાત ચાલે. પંડિતજી પોતાની સ્ત્રીને કહે કે 'રાજદરબારમાં કવિ તો ઘણા આવ્યા ને ઘણા ગયા. પણ હમણાં જે આ ઇસરબારોટ આવેલ છે એની તોલે કોઇ ન આવે!'

ઇસરબારોટ મનમાં જ બોલી ગયો: 'ઓ તૂ તારીની! આ તો જાણે છે બધુંય, પણ આપણને કોઈ રીતે ફાવવા દેવા નથી! એમ વાત લાગે છે!'

પંડિત આગળ વાત કરી રહ્યા હતા. એમની સ્ત્રીને મનઉઠી વાત કહી રહ્યા હતા: 'પણ હે સ્ત્રી! આ ઇસરબારોટ પાસે જે અનુપમ વસ્તુ છે, એનો એણે હવે વેપાર માંડ્યો છે. એને રાજાને રીઝવીને થોડાંક ઝાળાં પડાવી લેવાં છે! પણ જેમ કસ્તુરીમૃગ પાસે કસ્તુરી હોય, ને એ અજ્ઞાનમાં પોતે જાણતો પણ નથી કે એની પાસે આવી અમુલખ ચીજ છે, બરાબર એ જ પ્રમાણે, આ ઈસરબારોટને પણ ખબર નથી કે એની પાસે કેવી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અમુલખ ચીજ છે! કવિતા તો ભગવાન કોકના અંતરમાં ઉગાડે છે. ને આને તો કવિતા ને કંઠ બન્ને મળ્યાં છે. એટલે રાજા તો શું, ચૌદલોકનો નાથ પણ એનાથી રીઝી જાય—એવી પ્રાસાદિક વાણી એને મળી છે. હું ઘણો, એટલા માટે પ્રયત્ન કરું છું. એને રાજા ઉત્તેજન આપશે તો થઇ રહ્યું! એ કવિતા ખોઈ બેસશે! પછી તો એ પણ ટારડાં લેશે ને રાજાઓની ભાટાઈ કરશે. અને રાજાનો પણ રાજા છે એને એ ભૂલી જાશે. એને મળેલી ચીજ અદ્દભુત છે. પણ એ ભગવાનને ધરવાની છે કે આવા રાજાઓ માટે વાપરી નાખવાની છે એની આ કવિને ખબર નથી. સમજે તો એનો ભવ સુધરી જાય—પણ એ કાંઇ સાનમાં સમજે?'

ઈસરબારોટની તો આ સાંભળીને આંખ જ ઉઘડી ગઈ. 'આ હો હો! આ પંડિત તો સાક્ષાત્ બ્રહ્મા જેવો છે. આજથી એ જ મારો ગુરુ!'

તેણે દોડીને પિતામ્બર પંડિતના ચરણમાં માથું મૂકી દીધું!

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[૨૨] વિવેક દશમો નિધિ !

ઘણાં ઘણાં વર્ષો પહેલાં બનેલો આ બનાવ છે. એક વખત રાજહંસ રાષ્ટ્રપાલ વિચારમાં પડી ગયો. એની પુત્રી કુમારી રાજહંસી ઉમ્મર લાયક થઈ હતી. પણ એ પરણાવવી કોને ? પંખીની સૃષ્ટિમાં તો એને લાયક કોઈ મળે નહિ !

એણે બધાં પંખીને સંભારી સંભારીને ગણ્યાં. સૌથી પહેલો લીધો ગરૂડ. પણ બાપલ્યા રે ! એ તો એટલું ઉંચે ઉડનારો કે ન પૂછો વાત! પોતાની પુત્રી એને પરણાવવી એ કાંઈ ઠીક નહિ! એમ એક પછી એક બધાને સંભાર્યાં : છેવટે બધાં પંખીને સંભારતાં સંભારતાં એની આંખ મોર ઉપર ઠરી ! મોર કાંઈક ઠીક! રૂપાળો તો ખરો! માંહ્યલા ગુણ મા'દેવજી જાણે, પણ દેખાવે તો ઠીક!

એણે પોતાની પુત્રીનો સ્વયંવર રચ્યો. પંખી બધાં ત્યાં પોતપોતાનો ભભકો સજીને આવ્યાં. કાગડો આવ્યો. કેટલાંય પીંછાં ખોસીને મોરની ચાલ ચાલતો કૂકડો આવ્યો, ઠેક મારતો કોયલ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આવ્યો. પોતે કાળો, એટલે એણે મધુર આલાપ માંડયા! બિચારું કબુતર પણ આવ્યું! પોતપોતાના મનમાં સૌ સવાશેર! સૌને એમ કે વખત છે. રાજહંસીકુમારી આપણને પસંદ કરે તો! જાવું ખરું. આપણે કયાં કમ છીએ?

એટલે બધાં ત્યાં આવ્યાં તો ખરાં! પણ કોઇ મોરને પહોંચી શકે? એની કલગી, એનાં રૂપ રંગ, એની જબરજસ્ત પિંછાની છટા, એની આંખ, એનો ટોકો, એની પાસે બધાં ફિક્કાં લાગે!

રજહંસીએ પણ મોરને જ પસંદ કર્યો એના પિતાને પણ એ ઠીક લાગ્યું. એણે એની વાત કબુલ રાખી.

પણ બન્યું એવું કે મોરભાઈની પસંદગી થઈ ને મોરભાઈ ફૂલાયા! એ તો માંડયાં નાચવા! આમ જુએ ને નાચે! તેમ જએ ને નાચે! એમને એમ કે મારા જેવો કોઈ રૂપાળો નથી ને કોઈ હોંશિયાર નથી!

બિચારા મોરભાઇ! સમજે નહિ કે આ હું નાચું છું પણ પોત મારું ખુલ્લું થાય છે! અત્યારે નાચવાનો આ પ્રસંગ નથી, એ મોરભાઇ કોઇ સમજે ને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કારવે! એ તો નાચવે જ ચડી ગયા!

રાજહંસે એ જોઈને બીજાં પંખીને પૂછ્યું: 'આ નાચે છે કેમ? અત્યારે તો એવો કોઈ પ્રસંગ નથી!' પંખીઓએ કહ્યું: 'તમારી પુત્રી મળવાથી એ હરખાઈ ગયો છે!' 'ઓહો! ત્યારે તો એનામાંથી વિવેકને ખસતાં વાર જ નથી થતી!

તાલ જોઈને રાષ્ટ્રપિતા રાજહંસ સમજી ગયો. મોરભાઈ દેખાય છે રૂપાળા પણ વાતમાં કાંઈ માલ નથી! એણે તરત વિચાર ફેરવી તોળ્યો!

મોરભાઈ તો હવે ઢીલા પડી ગયા, નાચવું નાચવાને ઠેકાણે રહ્યું ને દોડ્યા રાજહંસ પાસે! "મારામાં શું ખામી દીઠી કે મને હવે નાપસંદ કરો છો મહેરબાન? શું હું રૂપાળો નથી? આ કલગીની તોલે કોઈ પંખીની કલગી છે ખરી? મારા જેવાં રંગ રૂપ કોઈની પાસે છે? ને પીંછાં? મારો એક પીંછાં કોઇ પાસે હોય તો બતાવો તો ખરા? શા માટે મને હવે નાપસંદ કરવામાં આવે છે?'

રાજહંસે જવાબ દીધો: 'હે મયૂરરાજ! તમે રૂપાળા છો. આંખે પણ નમણા છો. ઓછા તો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તમારાં જ એ વાત પણ સાચી. પરંતુ અમે તો રહ્યા રાજહંસ. અમારે મન તો વિવેક—એ પહેલો ગુણનિધિ! જેનામાં એ ન હોય એનાં રૂપ રંગ શોભા અને વિદ્યા બધાંય અમારે મન એક કોડીનાં! અમે તો રાજહંસ! મયૂરરાજ! આપ હવે સીધાવો. કોઈ ઢેલ ગોતી કાઢો—રાજહંસી તો તમારે ત્યાં નહિ શોભે!'

[૨૩] ધનનું રહસ્ય!

એક માણસ પાસે ઘણી જમીન હતી. હવે એક વખત, એવા તો માગ્યા મે વરસ્યા, કે એની જમીનમાં જાણે નર્યું સોનું પાકયું એટલો બધો પાક થયો કે એને કયાં નાખવો એનો એને વિચાર થઈ પડયો. એણે વિચાર્યું કે જોઈતું અનાજ રાખી લેવું. અને બીજું વેચી મારીને રોકડા નગદ કરી લેવા! એ નગદને દપટી દેવા ભોંમાં. ને પછી નિરાંતે બેસીને ખાધા કરવું! હવે આપણે કાંઈ મહેનત કરવી ને કારવવી! ભગવાને આટલું બધું આપ્યું છે તો ઘેર બેઠાં મજા ન કરીએ?

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એમ વિચાર કરીને એણે તો પોતાના આળસુ જીવનનો નકશો પણ ઘડી કાઢ્યો. સવારે મોડું ઊઠવું. ચા પણ નિરાંતે નવ–દસ વાગે પીવી. પછી જરા હરવું, ફરવું, ટેલવું. બજારેથી શાક લાવવું. જમવું. બપોરે ખેંચી કાઢવી. સાંજે ફરવા જવું. દેવદર્શન કરી આવવાં. વાળુ કરીને સૂઈ જવું!

બોલો! આ જીંદગી કેવી મજાની? ક્યાંય કમાવા જવું નહિ, કાંઈ મહેનત કરવી નહિ, ને નિરાંતે બેઠા હીંચક્યા કરવું!

ખરેખર એ માણસને લાગ્યું કે મેં તો સ્વર્ગ મેળવ્યું છે.

એ પોતાના સ્વર્ગનું સ્વપ્નું ઘડતો સૂઈ ગયો.

તે રાતે એને એક સ્વપ્નું આવ્યું. સ્વપ્નામાં એણે એક દેવદૂત જોયો. એણે કહ્યું: 'ભાઇ! તેં તારું સમય પત્રક તો બરાબર ઘડી કાઢ્યું છે. પણ તેં ભલે, દસ વર્ષ ચાલે એટલા નગદ ભોંમાં ભંડારી દીધા હોય, ને દસ વરસની મજાનો નકશો ઘડી કાઢ્યો હોય, પણ એમાં વાંધો એક જ છે. આવતી કાલે તારે જવું પડશે તો? એનો તેં વિચાર કર્યો?'

'એ તો હું ભૂલી જ ગયો!' પેલા માણસે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ઓબાકળા થઇને જવાબ વાળ્યો.

'કાંઈ ફિકર નહિ. તેં નાણું દપટવાનું જેમ કર્યું છે, એમ જરા જરા ઈશ્વરનું નામ પણ મનમાં ઊંડું ઊંડું દપટાતું જાય એવું કર. તો આ તારો નકશો પાર ઉતરશે. નહિતર તો અચાનક તેડું આવશે ને તું તો તૈયાર નહિ હો!'

'પણ ઇશ્વરનું નામ તો હું લઉં છું. હમેશાં માળા ફેરવું છે. બે વખત દેવદર્શન કરવા જાઉં છું. અગિયારશ અમાસ પાળું છું. સાધુ સંતને પણ પણ પાવલી આપું છું!'

'એ તો બધી મન મનાવવાની વાત છે ભાઈ! ઈશ્વરનું નામ જેને ખરેખરું લેવું હોય, એણે જે કામ કરતો હોય તે કામ ઈશ્વરને નામે છેક છેલ્લી ઘડી સુધી કરવું જોઈએ. દેહ ન ચાલતો હોય ત્યારે જુદી વાત. તું કામ કરતો રહે ને હક્કનો પૈસો મળતો રહે. ને હક્કનું ખાતો રહે. ઈશ્વરનું ભજન તો એમ થાય ભાઈ! આ તો તું મંદિર સુધી ટેલવા જાય છે! એટલે તેં કામ નથી છોડયું, પણ ઈશ્વર છોડયો છે! ને તારો ભંડારેલો પૈસો તો વખતે કોક બીજો વાપરશે!'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'હેં!' પેલા માણસની તો એ સાંભળીને રાડ ફાટી ગઈ!

અને એની સાથે જ એનું સ્વપ્નું પણ ઉડી ગયું!

[૨૪] સુખનું મૂળ !

દુનિયા આખી હમેશાં સુખ શોધવા માટે મહેનત કરે છે. સૌને સુખ જોઈએ છીએ. દુઃખ કોઈને જોઈતું નથી. પણ સુખ અને દુઃખ, ખરી રીતે શું છે, એનો પત્તો પહેલાં મેળવવો જોઈએ. તો જ સુખની શોધ ખરી થાય. હવે જો સંપત્તિ મેળવવાથી સુખી થવાતું હોય તો બધા ધનવાન સુખી હોવા જોઈએ. પણ એમ દેખાતું નથી. એટલે સુખી થવામાં ધન એકલું કામનું નથી. જો સત્તામાં સુખ હોય તો અધિકારીઓ સુખ હોય. પણ એ બધા તો દુઃખની વાતો કરે છે! એટલે સત્તામાં પણ સુખ નથી. ત્યારે એ છે ક્યાં? કે ક્યાંય નથી?

ભગવાન બુદ્ધે એક વખત આ સવાલનો જવાબ બહુ સુંદર રીતે આપ્યો હતો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એમણે એક સવાલ કર્યો. 'મગધનો રાજા બિંબિસાર સુખી ખરો કે નહિ ?'

હવે રાજા દુઃખી છે એમ કેમ કહેવાય? રાજાને તો નિત્ય મહેલમાં રહેવાનું. સારાં સારાં ભોજન કરવાનાં. એને દુઃખી કોણ કહે ? સૌ માને કે રાજા જેવું સુખ કોઈને નહિ.

એટલે સૌએ કહ્યું કે રાજા બિંબિસાર સુખી છે.

પછી ભગવાન બુદ્ધે પૂછ્યું : 'આ રાજા શાને લીધે સુખી છે ? તમને શું લાગે છે ?'

'એને રહેવાને મહેલ છે. સારું સારું ભોજન મળે છે. સત્તા છે. ઘેર મોટું રાજ છે. દાસ છે. દાસી છે. પૈસા છે. સ્ત્રી બાળ બચ્ચાં છે. એટલે એ બધી રીતે સુખી છે.'

'બરાબર, આમાંથી કોઈ એક વાત ઓછી થાય તો એ દુઃખી થાય કે નહિ ?'

'તો તો દુઃખી થાય.'

'બે વાત ઓછી થાય તો ?'

'તો વધારે દુઃખી થાય'

'ત્રણ વાત ઓછી થાય તો ?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

'તો વળી વધારે દુઃખ એને લાગે.'

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'ત્યારે ભિખ્ખુઓ! રાજા બિંબિસારને કાંઇ પણ સાધન વિના, એકાંતમાં બેસારી રાખ્યા હોય તો એ સુખી થાય કે દુઃખી?'

'અરે ભગવાન! રાજા તે એક ઘડી પણ એકાંતમાં એકલા રહી શકે? એને ત્યાં તો આખો દિવસ કોઇ ને કોઈ બેઠા જ હોય. વાતો ચાલતી હોય, ગાન થતાં હોય. નૃત્ય ચાલતાં હોય, એને એકાંત આપો તો તો થઈ રહ્યું! એ દુઃખી દુઃખી થઈ જાય!'

'એનો અર્થ એ થયો કે રાજાને બધાં સાધન મળે છે તો એ સુખી છે. એટલે સુખ માટે એને બીજાં સાધન ઉપર આધાર રાખવો પડે છે! ખરું?'

'હા ભદ્દંત [ભગવાન્!] એનો અર્થ તો એ થયો.'

'ઠીક. ત્યારે કોઇ એવો હોય, કે જે સાધન વિના સુખ માણી શકતો હોય, તો તમે એને વધારે સુખી માનો કે નહિ?'

'જરૂર. કારણ કે એ પોતાનું સાધન પોતે જ નીપજાવી શકે છે!'

'તો પછી જો તથાગત, સાત દિવસ સુધી એકાંતમાં, એકાંત સુખ અનુભવી શકે તો એ વધારે સારું નહિ? રાજા તો સાત દિવસ શું, એક દિવસ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પણ એકાંતમાં રહી નહિ શકે! રહી શકશે?'

'ના, ભદંત! એ તો ન રહી શકે.'

'તો હવે આ નિશ્ચય થાય છે. અધિક વૈભવ હોય તો માણસો અધિક સુખ મેળવે છે એ વસ્તુ ખોટી ઠરે છે. જે માણસ ઓછામાં ઓછા સાધનથી સુખી થતાં શીખે છે, એ સુખ મેળવે છે. એમ કરતાં કરતાં તો માણસ માત્ર પોતાની નિરાંતની બેઠકમાંથી જ, એવું સુખ અનુભવે કે, જેવું રાજાને કલ્પનામાં પણ ન મળે! જેવી એની સુખ અનુભવવાની શકિત!'

'હા ભદંત! એમ બને ખરું!'

'પણ આ એકાંત સુખ કોને મળે ને કોણ મેળવી શકે?'

'જેનું મન બધા રાગદ્વેષ છોડી બેઠું હોય તે'

'તો ખરું સુખ રાગદ્વેષ વિનાના મનમાં છે, એમ કોઈ કહે તો એ સત્ય નહિ?'

'એ સત્ય તો છે ભદંત!'

'ત્યારે ભિખ્ખુઓ! મનમાં જ સુખ વસે છે. ને મનમાં જ દુ:ખ વસે છે. બીજા કોઈ પણ સાધનમાંથી. એ આવતું નથી.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મન ચંગા તો કથરોટમાં ગંગા તે આનું નામ!

મન જીત્યો તે જગત જીત્યો એમ અમસ્તું કહેવાણું હશે? સુખ દુઃખના ઘોડા ઘડનાર કોણ? મન કે બીજું કોઈ? એ ઘોડા ઘડતું બંધ થાય, એટલે સુખ ન હોય, દુઃખ ન હોય, કેવળ શાંતિ હોય!

એ મન તમે નિશ્ચળ રાખો એટલે બસ!

[૨૫] દેશપ્રેમ એટલે શું?

રાણા પ્રતાપને દિલ્હીના બાદશાહ અકબર સાથે લડાઈ ચાલી. એ વખતે તમામ રજવાડાં દિલ્હીના બાદશાહને નમતાં હતાં. બાકી એક મેવાડ રહ્યું હતું. પણ ક્યાં મેવાડના નાનકડા રાજનો ધણી રાણો પ્રતાપ અને ક્યાં દિલ્હીનો બાદશાહ? જુદ્ધ થયું તેમાં રાણો પ્રતાપ હાર્યો. પણ રાણા પ્રતાપે તો પોતાની ટેકની ખાતર જુદ્ધ આદર્યું હતું. એટલે એ ટેકમાં ને ટેકમાં એણે આખું રાજ ખોયું! એવો પ્રસંગ પણ આવ્યો કે મેવાડના મહારાણાની પાંદડાની પતરાળીઓમાં [illegible] મળવો મુશ્કેલ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

થયો! જ્યારે આવું દુઃખ પડવા માંડયું, ત્યારે એનું મન હાથ ન રહ્યું! માણસ બધું સહન કરે, પણ પોતાનાં સ્ત્રીબાળકને રોટલા માટે ટળવળતાં જુએ ત્યારે તો હદ થઈ ગઇ નાં? ચિત્તોડના મહારાણા પ્રતાપને આવા દિવસો આવ્યા. રોટલાના એક કટકા માટે રાણા પ્રતાપનાં છોકરાં રડે! એ મુંજવણમાં ને મુંજવણમાં રાણા પ્રતાપે બાદશાહને તાબે થવાનો વિચાર કર્યો. બીજું કાંઈ નહિ, સુખનો રોટલો તો મળે!

પ્રતાપનું મન ડગ્યું છે એવા સમાચાર ઉડતા ઉડતા અકબર બાદશાહને મળ્યા. બાદશાહને તો એટલું જ કામ હતું. રાણા પ્રતાપની ટેક તૂટે એટલે બસ!

એણે પોતાના દરબારના એક સરદારને આ વાત કરી. એ સરદારનું નામ પૃથુરાજ, બિકાનેરના રાજાનો એ ભાઈ. એ કવિ પણ હતો. એના મનમાં રાણા પ્રતાપની એક અડગ મૂર્તિ બેઠી હતી. પ્રતાપની ટેક ઉપર એ ફીદા હતો! અકબર બાદશાહની વાત સાંભળીને એના મનમાં એક ઘા પડી ગયો. 'અરર! રાણો પ્રતાપ ડગે? તો તો થઇ રહ્યું નાં? પછી રહ્યું કોણ?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એટલે એણે બાદશાહને હિમ્મતથી કહ્યું: 'જહાંપનાહ! હિમાલય ડગે, પણ રાણો પ્રતાપ ડગે, એ હું ન માનું! હું કાગળ લખીને પૂછાવું તો સાચી ખબર પડે! એના કોઈક દુશ્મને ગપ્પું હાંકયું હોય તો!'

અકબર બાદશાહે છૂટ આપી એટલે એણે એક સંદેશો રાણા પ્રતાપને મોકલ્યો. એમાં એણે રાણા પ્રતાપને લખ્યું કે 'હે રજપુત વીર! હવે અણનમ તું એક જ રહ્યો છે! તું ડગીશ ને જો બાદશાહને નમીશ, પછી રજપૂતો કોને નામે ગૌરવ લેશે? દુઃખ તો આજ છે ને કાલ નથી. એ કેટલાક દિવસ રહેશે? એ થોડા દિ રહેશે. પણ નામ તો અવિચલ રહેશે! હે વીર પુરુષ! જો તું ડગીશ તો રજપૂતી લૂંટાઈ જશે!'

રાણા પ્રતાપને આ વીર વાણી વાંચીને ઉત્સાહ આવ્યો. તેણે બાદશાહને શરણે જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. પોતે સામે મોંએ ટકી શકે તેમ નથી એમ લાગ્યું, ત્યારે મેવાડ છોડી દઈને સિંધમાં જવા નીકળ્યો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પણ પ્રતાપ મેવાડ છોડી જાય છે એ સમાચાર એના જૂના કારભારી ભામાશાને મળ્યા! એને એ વાતનો કારી ઘા લાગ્યો. રાણો પ્રતાપ મેવાડ છોડી જાય પછી મેવાડમાં રહ્યું શું ? ભામાશાના મનમાં થઈ આવ્યું કે દોલત તો આજ છે ને કાલ નથી! રાણા પ્રતાપ જેવો ટેકીલો નર, દેશને તજી દેશે તો મેવાડના નામ ઉપર કાળીટીલી આવી જાશે! એક હજાર ગંગાનદીનાં પાણીથી પણ એ કાળીટીલી પછી નહિ ધોવાય!

એટલે એણે પોતાની સાત સાત પેઢીનો ખજાનો ભેગો કર્યો. તમામ સોના મહોરો લઈને રાણા પ્રતાપને પાછા મેવાડમાં લાવવા માટે એ નીકળ્યો. રાણો પ્રતાપ સિંધમાં પ્રવેશ કરવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં એણે એને રોકયો. એ રાણા પ્રતાપને મળ્યો. અને જ્યારે એની પાસે પોતાની લાખ્ખો સોનામહોરો ધરી દીધી ત્યારે રાણાજી પણ એ દેશપ્રેમ જોઈને છક્ક થઈ ગયા!

એ પાછા મેવાડમાં ફર્યા. જુદ્ધ આદર્યું. અને જુદ્ધમાં [illegible]. '[illegible] નહિ!' એ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એમનો જીવનમંત્ર એમણે સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. દેશને પરાધીન થતો બચાવવા માટે તો આવા મહાત્યાગ કરવા પડે છે. દેશ ટકે ત્યારે. રાણો પ્રતાપ જ્યારે મૃત્યુશય્યા ઉપર પડયો ત્યારે એનો જીવ કેમે કર્યો જાય નહિ. એણે મેવાડ તો પાછું મેળવ્યું હતું, પણ મેવાડના નાક સમો ચિત્તોડગઢ મેળવ્યા વિનાનો રહી ગયો હતો! એના મનમાં એ દુઃખ થાય! જ્યારે સરદારોએ સોગન લઈને કહ્યું કે અમે મેવાડને સ્વતંત્ર નહિ કરીએ ત્યાં સુધી મહેલ હવેલી નહિ બાંધીએ, ત્યારે રાણાજીનો જીવ શાંતિ પામ્યો!

દેશ પ્રેમનો આ અદ્‌ભુત દાખલો છે. દેશની સ્વાધીનતા કેવા કેવા ભોગ માગે છે એ એમાંથી જોવા મળે!

[૨૬] ખોટો શોક !

એક માણસનો એકનો એક જુવાન પુત્ર ઝડપાઈ ગયો. એના શોકનો કોઈ પાર રહ્યો નહિ. જુવાન દીકરો, વળી એકનો એક હોશિયાર. કામ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બધું માથે ઉપાડી લીધેલું. પોતે તો કામમાંથી નિવૃત્ત થવાનો વિચાર કરતો હતો, એવામાં તો આ બન્યું. એનું મન કોઇ રીતે સમાધન પામે નહિ.

એક સાધુ મહારાજને ખબર પડી. કેવળ દયાથી પ્રેરાઈને એમણે આ માણસની વૃત્તિ ફેરવવાનો નિશ્ચય કર્યો. કારણ કે આપણને અતિશે વહાલો હોય માટે દીકરો મરણ ન પામે એવું કોઈ દિવસ ક્યાંય બને ખરું. જે કાળે જે વસ્તુ થવાની હોય તે તો થાય જ !

પેલો માણસ સ્મશાનમાં જાય. જ્યાં છોકરાને બાળ્યો હતો ત્યાં જઇને રૂએ. એમ ને એમ તે પોતાનું ને બધાનું જીવન કડવું ઝેર બનાવે ! મરેલો દીકરો પાછો આવવાનો નથી એ જાણે પણ મન એનું કોઇ રીતે માને નહિ !

પેલા સાધુ મહારાજ, એક વખત એના જવાના રસ્તામાં બેઠા !

બેઠા બેઠા એ તો રડે ! મોટેથી રડે ને એવું રડે કે સામાનું હૃદય પીગળી જાય.

આ માણસ ત્યાંથી નીકળ્યો ને એને થયું કે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

'અરે! આ શું? આ સાધુને શું દુ:ખ છે તે રડે છે?'

એ એની પાસે ગયો. જઈને પૂછ્યું: 'મહારાજ! એવું તમારે શું દુઃખ છે તે આટલું બધું રડો છો? તમારે નથી ઘર ખોરડાં, નથી બૈરી છોકરાં, નથી સંસારની જંજાળ છતાં તમારે એવું શું દુ:ખ પડયું છે કે આટલું બધું રડો છો?

સાધુ કહે: 'અરે ભાઈ! મારા દુ:ખનો કોઈ પાર નથી!'

માણસ બોલ્યો: 'શું દુ:ખ છે એ તો બોલો. કાંઈ ઉપાય થાય તેમ હોય તો કરીએ!'

સાધુ કહે: 'એમ તો મારું દુ:ખ કાંઈ નથી. ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં મટે તેવું છે!'

માણસ બોલ્યો: 'ત્યારે કહો તો ખરા મા'રાજ! અમને પૂણ્ય રળવાનું ભાગ્ય મળે!

સાધુ કહે: 'મેં એક ગાડું કર્યું છે. એમાં બે પૈડાં મૂકવાં છે!'

'ઓ હો! એમાં તે તમે શું રડવા બેઠા? ચાલો પૈડાં હું અપાવું!'

સાધુ કહે: 'ના રે ભાઈ! તારાં પૈડાંને હું શું કરું? મારે તો એક પૈડામાં સૂરજ જોઈએ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બીજામાં ચંદ્ર જોઈએ. તો એ પૈડાં, નહિતર નહિ!'

એમ કહીને સાધુ તો પાછો મોટેથી રડવા માંડયો.

'આ! સૂરજ ચંદ્રનાં પૈડાં રે! તમે કયાંથી મળે?'

'અરે મહારાજ! આ તે તમે શી નાખી દેવા જેવી વાત કરો છો? આ તો કાં નર્યું ગાંડપણ છે ને કાં નરી મૂરખાઇ છે! સૂરજ ચંદ્ર તમારે માટે થઈને નીચે આવશે? તમારે માટે થઈને વિશ્વનો અચલ નિયમ ફેરવશે?'

સાધુ વધારે રડતા રડતા બોલ્યા: 'પણ તમારે માટે અચળ નિયમ ફરે ને મારે માટે કેમ ન ફરે? તમે રડો છો ને દીકરો પાછો આવે, તો હું રડું ને પૈડાં કેમ ન મળે? ભગવાન તો સૌનો છે. આ મારાં સૂરજ ચંદ્રનાં પૈડાં રે!'

'અરે પણ મા'રાજ! આ તો ગાંડપણ છે!,

'અરે ભલા માણસ! ત્યારે જે હવે દેખાતો પણ નથી, એ તમારા દીકરા માટે, તમે દેખતા હો, તેમ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રડો છો, ને હું આ સૂરજ ચંદ્રને દેખું છું ને રહું છું તો એ ગાંડપણ? હું તો તમારું ડહાપણ જોઈને એ ડહાપણને અનુસરું છું ભાઇ! આ ગાંડપણ છે એમ?'

પેલા માણસની સાન તરત ઠેકાણે આવી ગઈ. અને તે સમજી ગયો. દુનિયામાં જે વસ્તુ આપણા હાથની નથી તેને માટે શોક ન હોય. નિરર્થકનો શોક તો માણસને જીવન ખોવરાવી દે. ભગવાન બુદ્ધે પેલી એક બાઈને જવાબ આપ્યો હતો તે યાદ રાખવા જેવો છે. એમણે કહ્યું હતું કે એવે ઘેરથી એક ચપટી રાઇ લઈ આવ કે જે ઘેર કોઇ દિવસ કોઈ જ મર્યું ન હોય!

કોઈ દિવસ જ્યાં કોઈ જ મર્યું ન હોય એવું ઘર ક્યાંથી મળે?

એટલા માટે નરસિંહ મહેતાએ કહ્યું છે:

'જે ગમે જગત્ગુરુ દેવ જગદીશને,
તે તણો ખરખરો ફોક કરવો!'
આપણે આપણા ધર્મ સંભાળવા
કર્મનો મર્મ લેવો વિચારી.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

—★—

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ધૂમકેતુનાં

નવાં ૧૦ પુસ્તકો

મેઘબિન્દુ ..... ઐતિહાસિક
પ્રસંગ-કથનિકાઓનો સંગ્રહ ૩-૦

વનછાયા ...... અભિનવ
નવલિકાઓનો નવો સંગ્રહ ૩-૦

જિબ્રાનની જીવનવાણી ૩-૮

ચારિત્ર કથાઓ છપાય છે.

જીવન ખંડેરો ,,

સંસ્કારકથાઓ ૧-૦

જ્ઞાનગોષ્ઠિ ૧-૦

વડને છાંયડે ૧-૦

અને

બોધકથાઓ ભાગ ૧-૨ સામાન્ય
જનજ્ઞાન માટે પ્રેરક પુસ્તકો: દરેકનો ૧-૦-૦

પ્રાપ્તિસ્થાન

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ૦

ફર્નાન્ડીઝ પુલ નીચે ગાંધી રસ્તો · અમદાવાદ-૧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

મુદ્રક છાપનાર · દીપક પ્રિન્ટરી · અમદાવાદ